

Lingvistička terminologija kao objekt translatološke analize (na materijalu prijevoda članka Jurija Ševeljova "O. O. Potebnja i standard ukrajinskog književnog jezika" s ukrajinskog jezika na hrvatski

Širić, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:468740>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-05**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

**LINGVISTIČKA TERMINOLOGIJA KAO OBJEKT
TRANSLATOLOŠKE ANALIZE
(NA MATERIJALU PRIJEVODA ČLANKA JURIJA ŠEVELJOVA „O. O.
POTEBNJA I STANDARD UKRAJINSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA“ S
UKRAJINSKOG JEZIKA NA HRVATSKI)**

DIPLOMSKI RAD

Maja Širić

Zagreb, rujan 2019.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnost
Katedra za ukrajinski jezik i književnost

**LINGVISTIČKA TERMINOLOGIJA KAO OBJEKT
TRANSLATOLOŠKE ANALIZE
(NA MATERIJALU PRIJEVODA ČLANKA JURIJA ŠEVELJOVA „O. O.
POTEBNJA I STANDARD UKRAJINSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA“ S
UKRAJINSKOG JEZIKA NA HRVATSKI)**

DIPLOMSKI RAD

15 ECTS-a

Maja Širić

Zagreb, 11. rujna 2019.

Mentor

Dr. sc. Tetyana Fuderer, izv. prof.

Faculty of Humanities and Social Sciences
The Department of East Slavic Languages and Literatures
Ukrainian Language and Literature Section

**LINGUISTIC TERMINOLOGY AS THE OBJECT OF
TRANSLATOLOGICAL ANALYSIS**
(BASED ON THE TRANSLATED ARTICLE BY YURIY SHEVELOV „O. O.
POTEBNIA AND THE STANDARD OF THE UKRAINIAN LITERARY
LANGUAGE“ FROM THE UKRAINIAN LANGUAGE TO CROATIAN)

MASTER THESIS
15 ECTS

Maja Širić

Zagreb, 11th September 2019

Supervisor
Dr. sc. Tetyana Fuderer, Assoc. Prof.

Članovi komisije:

dr. sc. Tetyana Fuderer, izv. prof.

dr. sc. Željka Čelić, izv. prof.

Domagoj Kliček, asistent

Подяка

Дякую моїм батькам, Влатці і Ненаду, а також усій моїй родині за моральну і фінансову підтримку та за безумовну любов, яка наблизила мене до захисту дипломної роботи.

Дякую моїм друзям, які мене підтримували, раділи зі мною і за мої успіхи. Мій успіх є і Вашою заслугою.

Дякую моєму керівникові, д-ру наук Тетяні Фудерер, за допомогу в підготовці цієї дипломної роботи, за віру в мене та підтримку впродовж навчання на україністиці.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	5
1. Вступ	6
2. Юрій Шевельов – особливості наукового стилю та використання наукової термінології.....	8
2.1. Олександр Потебня.....	10
3. Теорія перекладу	11
3.1. Термінологія і термін – значення і переклад.....	13
3.2. Лінгвістична термінологія та її переклад	16
4. Переклад статті „O. O. Potebnja i standard ukrajinskog književnog jezika“	18
5. Глосарій лінгвістичних термінів	46
6. Проблеми при перекладі лінгвістичних термінів	52
7. Висновок.....	60
8. Список використаної літератури і джерел.....	62
SAŽETAK.....	65
SUMMARY	66

1. Вступ

В основу роботи покладено переклад тексту Юрія Шевельова *О. О. Потебня і стандарт української літературної мови* з книги *Вибрані праці: Книга I, Мовознавство* (2008). Мета цього дослідження була виявити в процесі перекладу вищевказаної статті лінгвістичну термінологію, якою послуговується Ю. Шевельов, та зосередитися на способах її перекладу. Тема перекладу лінгвістичної термінології, особливо тих термінів, термінологічні відповідники яких в цільовій мові не існують, у рамках часткової теорії перекладу на матеріалі української та хорватської мов залишається маловивченою, тому потребує подальшої розробки. На нашу думку, пошук вдалих перекладацьких рішень для лінгвістичних термінів має вестися шляхом аналізу вже запропонованих рішень і підбору більш вдалих відповідників. Для встановлення хорватських еквівалентів до мовознавчих термінів, використаних Ю. Шевельовим у статті, яка є предметом перекладу і перекладознавчого аналізу, буде використано одномовні словники – хорватської і української мови, зокрема *Великий словник хорватської мови* (2006) В. Анича і *Словник української мови (Академічний тлумачний словник)* (1970-1980), *Сучасний словник англо-український та українсько-англійський* (2015) В. Мюллера, М. Зубкова і В. Федієнка, спеціальні словники, зокрема *Енциклопедичний словник лінгвістичних назв* (1969) Рикарда Симеона, *Українсько-хорватський словник лінгвістичної термінології* (2008, упор. О. Паламарчук, Н. Білик, Г. Стрельчук), *Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів* (2001) С. Єрмоленко, С. Бабик і О. Тодор, *Словник лінгвістичних термінів* (2011) М. Голянич, Р. Стефурак і І. Бабій, а також граматики хорватської і української мов.

Переклад термінів як комплексна і складна справа потребує фахового філологічного підходу. Коли, наприклад, йдеться про переклад машинобудівної або медичної термінології, важливо, щоб перекладач добре розумівся на специфіці сфери, якої торкається переклад. Переклад може ускладнюватися у випадку вузької спеціалізації (наприклад, нейро- чи мікрохірургія тощо в галузі медицини). У таких випадках перед або в процесі здійснення перекладу слід звернутися за консультацією до фахівця.

Однією з важливих проблем, коли йдеться про переклад термінології, особливо лінгвістичної термінології слов'янських мов, є систематизація термінів:

„Сьогодні в ріднічі глобалізаційних процесів, культурної, економічної та політичної інтеграції різномовних спільнот перед сучасним термінознавством стоїть виклик збереження слов'янської ідентичності мовних форм вираження термінів,

інтернаціональних за своїм змістом, що передбачає активну розбудову проблематики слов'янського (славістичного) термінознавства, яка, наслідуючи традиції лінгвістичної славістики, має дещо свою специфіку й, сподіваємося, стане предметом регулярного обговорення не лише на міжнародних конференціях, симпозіумах, форумах, з'їздах, а й на сторінках міжслов'янських термінологічних видань, які чекають на своє започаткування“ (Іващенко 2017).

За останні роки ситуація змінилася і, як відзначає І. Казиминова (2016), „Особливого значення сьогодні набули дослідження метамови лінгвістики“. Ірина Козленко (2016: 131) також підтверджує цю думку: „У кінці XX – на початку XXI сторіччя лінгвістична термінологія привернула увагу багатьох українських науковців. У полі їхнього зору були історія становлення окремих термінів і лінгвістичної термінології української мови загалом та у працях окремих граматистів минулого“.

У цій роботі ми ставимо завдання встановити відповідність між українськими і хорватськими лінгвістичними термінами, вжитими у статті Ю. Шевельова про мовознавчу діяльність О. Потебні, та запропонувати перекладацькі рішення для тих випадків, коли через асиметричність мовознавчих терміносистем у хорватській мові відсутній еквівалент українського терміна. Тобто, ця робота має стати поштовхом для продовження дослідження української і хорватської лінгвістичної термінології в зіставному аспекті.

2. Юрій Шевельов – особливості наукового стилю та використання наукової термінології

Перекладений текст має наукову цінність, бо містить цікаві і корисні факти про ставлення О. Потебні до питання про стандартизацію української мови. Провідна тема студії – аналіз Букваря Потебні і аналіз його перекладу Гомерової епопеї *Одіссея*. Ю. Шевельов на початку пояснює, що О. Потебня писав свої праці російською мовою через те, що українська наукова мова на той час не існувала і тому, що вірив, що російська літературна мова має більше шансів стати спільною східнослов'янською, а потім зосереджується на двох суцільно українських текстах Потебні, які побачили світ після смерті автора. Шевельов висвітлює ставлення Потебні до букваря Шевченка у світлі того факту, що причиною рішення Потебні скласти власний буквар могли стати методичні і фактичні вади Шевченкового букваря. У першій частині статті згадується низка букварів, які були видані в той самий період, які порівнюються з букварем Шевченка. У другій частині статті Ю. Шевельов аналізує певні уривки перекладу Гомерової *Одісеї* та порівнює цей переклад з російськими перекладами В. Жуковського та грецьким оригіналом, наголошуючи що Потебня у процесі перекладу *Одісеї* використовував переклади різними слов'янськими мовами. Свою студію Ю. Шевельов завершує висновком щодо спроби Потебні створити українську мову, яка буде протиставлена церковнолітературній традиції українського бароко і в основу якої буде покладено живомовну, розмовну мову, а також південно-східні говірки.

Про місце і роль Ю. Шевельова в українському мовознавстві П. Селігей (2010: 3) пише: „Своєму видатному філологові незалежна Україна віддала заслужену шану, перевидавши все найголовніше з його творчої спадщини“. У своїй статті мовознавець наголошує на особливостях наукових праць Ю. Шевельова, підкреслюючи, що Шевельов завжди підходить до свого читача таким чином, ніби хоче ознайомити його із темою, хоче привернути його увагу і вважає читача своїм співрозмовником. Для Шевельова важлива роль читача, він намагається передбачити ті питання, які читач може задати під час ознайомлення з текстом або сам ставить питання, на які потім відповідає в тексті. Характеристики стилю Шевельова особливі та унікальні: він використовує протиріччя, щоб наблизити та прояснити своєму читачеві проблему, про яку він пише; висловлює свою думку від першої особи; речення його, незалежно від довжини, завжди чіткі і зрозумілі. Шевельов пише так, що він завжди йде до мети, його основна ідея завжди висвітлена і представлена читачеві досить ясно, так що йому не потрібно

докладати майже жодних зусиль, щоб її розрізнити. Він має особливі способи, в яких він викладає важливі факти в тексті, точно знає, скільки тексту потрібно, щоб передати інформацію читачеві. Загалом, підсумовує П. Селігей, науковому стилю Ю. Шевельва притаманна „висока стилістична майстерність та яскрава мовна індивідуальність“ (2010: 20).

Л. Пена в статті *Мовознавча термінологія в «Нарисі сучасної української літературної мови» Ю. Шевельова* (2018) зазначає, що більшість термінів, якими користується Шевельов, насправді такі ж, як і в сучасній українській лінгвістиці. Явище, на яке звертає увагу науковиця, коли говорить про наукову мову Шевельова, – це використання синонімічних термінів. При цьому вона зазначає: „Як відомо, явище синонімії є позитивним для мови загалом, однак небажаним для термінології, хоча в кожній терміносистемі функціонують терміни-синоніми“ (Пена 2018: 32). У своєму тексті, описуючи використання Шевельовим лінгвістичних термінів, авторка робить висновок про те, що переклад має полягати не в тому, щоб передати слова, а в тому, щоб передати значення слів.

2.1. Олександр Потебня

Олександр Опанасович Потебня (1835–1891) – видатний український мовознавець, філософ, теоретик літератури, фольклорист. Член-кореспондент Петербурзької академії наук з 1875 року. Вивчав східнослов'янську філологію. На його честь 1945 р. названо Інститут мовознавства НАН України (тоді радянської). Написав чимало праць про українську та російську мови, а також з галузі загального мовознавства, фонетики, наголосу, граматики, семантики, етимології, діалектології, теорії словесності, фольклору, етнографії. Науковець широкого кола зацікавлень, О. Потебня заглиблювався в кожну тему, яку досліджував. Після закінчення гімназії, де навчання велося польською мовою, Потебня продовжив навчання на юридичному та історико-філологічному факультеті в Харкові. Вивчав слов'янські мови, етнографію і фольклористику. Отримав ступінь доктора наук. Його найзначніша праця – книга *Мысль и язык* (1862). Дуже цікавим є той факт, що Потебня досліджував одночасно українську і російську мови, „розглядав питання історії української мови та української діалектології у стосунку до російської мови. Потебня вважав обидві мови нащадками однієї, спільної в минулому (давньоруської мови-предка)“ (Франчук 2011: 449). Свої наукові праці Потебня писав російською мовою і не вбачав у цьому жодної проблеми, тим більше – всі його наукові публікації були написані російською мовою. У статті, яка є предметом перекладу, ідеться про сподівання О. Потебні, що з часом ситуація навколо використання української мови в науці зміниться. Можливо, він хотів змін, але все ж писав російською.

3. Теорія перекладу

На думку В. Івіра (1978: 9), переклад – „одна з форм людської діяльності.“ Найважливіше при перекладі, щоб повідомлення, яке передається з одної мови в іншу передавало в цільовій мові ту саму інформацію, що й у вихідній мові. Але переклад, по суті, набагато більше, ніж передача того ж мовного повідомлення з однієї мови на іншу. Як зазначає Б. Луїч (2007: 60), „Переклад – це набагато ширший і об’ємніший процес багаторазового проникнення вихідного тексту, і в певному сенсі він передбачає герменевтичну інтерпретацію вихідного тексту в ході процесу перекладу“.

К. Премур (1998: 18) також визначає переклад як процес: „Отже, процес перекладу – це своєрідний спосіб встановлення процесу комунікації, форма комунікації, під час якої передається інформація, що міститься в повідомленнях, і формальна еквівалентність і еквівалентність змісту якої складають основу та мету цього процесу“.

Б. Луїч (2007: 60) також вважає, що переклад – це процес, але він зосереджується на процесі перекладу з точки зору перекладача: „Переклад – це дуже вимоглива творча робота, яка вимагає певних передумов і обов’язково включає їх у процес, без якого переклад не може бути зрозумілим і прийнятним, що є основною метою будь-якого перекладу“.

Існують чотири фактори, які в процесі перекладу відіграють ключову роль: вихідний текст, перекладач, переклад (готовий текст) та читач чи слухач. Б. Луїч (2007: 62) схематично зображає це наступним чином:

Таким чином дослідник підкреслює важливу роль усіх елементів у процесі перекладу та стверджує, що всі елементи в процесі перекладу однаково цінні, тобто рівноправні.

К. Премур (1998: 18) виділяє три важливі ознаки процесу перекладу, які характеризують переклад як процес: 1) змістом і метою перекладу має бути повідомлення, яке у вихідній формі надсилається одержувачу з допомогою заміни кодів, перекладу; 2) для того, щоб повідомлення стало предметом перекладу, і його можна було трансформувати з допомогою еквівалентних мовних засобів, воно перш за все мусить бути на природній мові; 3) в обох мовах повідомлення має бути тотожним за змістом і

формою як для одержувачів повідомлення у вихідній, так і для одержувачів у цільовій мові, тобто одержувачі перекладеного повідомлення мають отримати той самий зміст, який отримали одержувачі вихідного повідомлення.

Чому і кому служить переклад? Завдяки перекладу всі знання, культурна, наукова та інша спадщина стали доступними усім людям, переклад об'єднує всіх людей, дозволяючи ділитися всіма матеріальними та духовними благами (Ivir 1978: 15).

Мало змінилося з часу, коли В. Івір написав свою *Теорію і техніку перекладу* (1978). І досі не існує наукової теорії перекладу в повному розумінні, бо для того, щоб називати щось теорією, вона сама по собі повинна мати конкретні принципи та методи, на які вона буде посилається та покладатися. Існує чимало теоретичних розробок, які в майбутньому можуть лягти в основу загальної теорії перекладу. Проте чіткого бачення обсягу загальної теорії перекладу поки немає. К. Премур (1998: 21) також це підтверджує, пояснюючи, що теорія перекладу є дисципліною недостатньо предметно-методологічно та науково реалізованого.

Р. Бугарські (2007: 131) наголошує на важливій ролі теорії перекладу в контексті розширення мовних та міжмовних досліджень. Науковець ставить питання, на які досі немає конкретних відповідей: „Що таке теорія перекладу, які її цілі та яке її місце серед наукових дисциплін? Чи існує єдина всеохопна теорія перекладу? Чи існують лише різні часткові теорії?“ (Bugarški 2007: 131). На ці запитання однозначних відповідей немає, тобто можна запропонувати лише певний дороговказ.

Серед останніх робіт з теорії перекладу виділяється книга Наташі Павлович *Вступ до теорій перекладу*, що вийшла друком 2015 року. У роботі Н. Павлович (2015: 19) робить висновок про те, що в гуманітарних науках слово *теорія* „посилається на сукупність понять, принципів чи знань з певної дисципліни, не прагнучи вичерпно описати та пояснити певний предмет дослідження“.

Н. Павлович (2015: 20) каже, що замість слова *теорія* слід говорити про парадигми, а отже, виділяє наступні парадигми та фокус дослідження: парадигма еквівалентності – переклад як текст, дескриптивна парадигма – переклад як соціокультурний артефакт, критична парадигма – переклад як соціокультурний артефакт, функціоналістська парадигма – перекладач як експерт, когнітивна парадигма – переклад як процес, локалізаційна парадигма – переклад як локалізація (Pavlović 2015: 22).

Як би там не було, можна зробити висновок, що переклад важко визначити, описати, а що стосується теорії перекладу, то надзвичайно складним є встановлення гіпотез та припущень, якими можна пояснити теорію перекладу.

3.1. Термінологія і термін – значення і переклад

Слово *термінологія* вживається в двох значеннях. У першому розумінні *термінологія* означає сукупність термінів, тобто слів або словосполучень, що вживаються в певній професії або науці – індивідуально чи колективно. У другому значенні воно означає наукову дисципліну, яка досліджує терміни та їх використання. Ці два значення взаємно пов'язані, однак у цій роботі слово *термінологія*¹ буде використовуватися в першому значенні.

Щодо обсягу поняття *термін*, у вступі до свого словника Р. Симеон (1969: XV) відзначає, що існують випадки, коли термін відсутній, тобто існує певне явище і пояснення цього явища, але не існує його назва, у такому разі йдеться про „описовий термін“. Справжній термін повинен бути однозначним, але це не завжди так. Р. Симеон (1969: XV) виділяє такі значення слова *термін*: „1. слово (1. vox, verbum, vocabulum), 2. вираз, висловлювання (1. dictio), 3. ім'я (1. nomen), 4. назва (1. appellatio) чи професійна назва, 5. частина або член речення або висловлювання (1. pars vel membrum enuntiati, sententiae) чи логічного судження, 6. строк.“ І пропонує таке визначення *терміна*:

„У розумінні термінологічної одиниці слово ‘термін’ використовується в ширшому розумінні для позначення слова або складного вислову особливої мови певної наукової дисципліни (або групи суміжних дисциплін), техніки чи мистецтва (наприклад, судова, мореплавська, філологічна, медична лексика тощо), і у вузькому, строго визначеному значенні, лише як ‘назва’ або ‘професійна назва’, яка точно і однозначно визначає лише один, виключно один тип предмета або строго визначене явище“ (Simeon 1969: XV).

У підручнику *Теорія і практика перекладу. Німецька мова* (Кияк, Огуй, Науменко 2006: 38) перелічено десять вимог, які повинен задовольняти будь-який термін в певній мові: термін має відповідати правилам та нормам відповідної мови, має бути систематичним, визначеним, незалежним від контексту, точним, коротким, однозначним, експресивно нейтральним.

У лексикології розрізняють різні способи творення термінів. У *Теорії і практиці перекладу. Німецька мова* (Кияк, Огуй, Науменко 2006: 39) подано наступну класифікацію способів творення термінів або їх типів:

¹ В українському мовознавстві все частіше сукупність термінів конкретної галузі називають *терміносистемою* або *термінологічною системою*, а дисципліну, яка вивчає використання термінів, – *термінознавством*.

- 1) терміни - кореневі слова (власна непохідна лексика і запозичена непохідна лексика);
- 2) похідна лексика (терміни, утворені шляхом суфіксації, і терміни, утворені шляхом префіксації);
- 3) терміни-складні слова;
- 4) терміни-словосполучення;
- 5) терміни-абревіатури;
- 6) буквенні умовні позначення;
- 7) символи (знаки);
- 8) номенклатура.

Переклад термінологічної лексики потребує знання галузевої термінології однаково у вихідній і цільовій мові, оскільки якісний переклад має відповідати змісту оригіналу.

Відсутність якісних термінологічних словників значно ускладнює роботу перекладача, коли мова йде про переклад термінології. У підручнику *Теорія і практика перекладу. Німецька мова* (2006: 37), автори наголошують, що „вивчення закономірностей утворення термінологічної лексики, її структури і семантики є одне з важливих завдань сучасної лінгвістики, в т.ч. й перекладознавства“. Вони говорять про важливу роль термінознавства і розуміння науки, про яку ідеться, бо „до завдань термінознавства як науки належать не тільки дослідження словникового запасу окремих галузей, ... але, перш за все, розкриття й дослідження мовних фактів, які зустрічаються в професійній діяльності“ (Кияк, Огуй, Науменко, 2006: 37).

В. Іващенко (2017), яка вивчає наукові і технічні терміни та їх систематизацію, визначає кілька ключових моментів, на які слід звернути увагу при розробці терміна. З теоретичної точки зору слід звертатися до теорії термінів з лінгвістичного і соціологічного аспекту та когнітивізації науки, а з практичної сторони, за її словами, розробка терміна повинна бути адаптована до потреб і вимог конкретних слов'янських країн.

У вступі до свого словника лінгвістичних термінів Р. Симеон (1969: XIII) підкреслює, що „потреба в поясненні і систематизованому переліку термінів почала відчуватися з найдавніших часів“ тобто з появою певної науки, мистецтва чи техніки виникає потреба у формуванні термінологічної лексики. Самі початки появи термінологічних словників сягають давніх часів, коли т.зв. *glosatori*, записували на полях або між рядками

пояснення певних термінів. Пізніше з'явилися так звані *nomenklatori*, являли собою реєстри термінів конкретних професій.

„Термінологічні словники різних галузей науки і мистецтва, різних вмінь та навичок, ремесел та професій створювалися одночасно з розвитком їх термінологічних систем, тобто за принципом обмеження значення слова лише одним, конкретним, строго визначеним значенням, яке відноситься лише на одну, ширшу або вужчу, але завжди строго визначену і обмежену групу предметів або на певне явище“ (Simeon, 1969: XIV).

Р. Симеон підкреслює, що термінологічна лексикографія є відносно молода дисципліна: зокрема, загальні термінологічні словники, що охоплюють термінологію деяких (споріднених) дисциплін, таких як теологія та філософія, лінгвістика та поетика були опубліковані лише в XIX столітті (пор. Simeon, 1969: XIV). Після цих мультидисциплінарних термінологічних словників і як наслідок розвитку окремих наук і професій та їх незалежності від інших почали виникати термінологічні словники, що стосуються однієї конкретної дисципліни, тобто містять термінологію однієї унікальної професії.

Як зазначають у своїй статті І. Борисевич та Л. Ратомська (2012: 224), „В останні десятиріччя стрімко зростає інтерес лінгвістів та спеціалістів різних галузей науки та техніки до проблем окремих галузевих терміносистем, що можна пояснити підвищенням потоку наукової та технічної інформації, процесами інтеграції, стиків наук, посиленням процесів термінотворення“. Звертаючись до ролі технології та ідеї виникнення комп'ютерних термінологічних словників, вони також ще раз підтверджують важливу роль уніфікації та систематизації термінологічної лексики (Борисевич, Ратомська 2012: 224). Автори також зазначають, що проблема перекладу термінів є „надзвичайно актуальною через неперпинний технічний та науковий розвиток по всьому світі, завдяки якому утворюється багато нових понять, які не мають еквівалентів у словниках, тому наука термінотворення може значно полегшити цю проблему“ (Борисевич, Ратомська, 2012: 227).

Ж. Мацак у своїй статті *Переклад термінів фінансової галузі українською мовою* (2008: 168), вважає, що при перекладі термінологічної лексики, зокрема фінансової, можна спиратися на класифікацію відповідників Я. Рецкера, який можливі відповідники при перекладі класифікує наступним чином: „1) еквіваленти, що були встановлені в силу тотожності реалій, а також створені в традиції мовних контактів; 2) варіантні та контекстуальні відповідники; 3) всі види перекладацьких трансформацій“.

Л. Конопляник і Н. Захарчук (2013: 38) та інші автори, які досліджують проблему перекладу термінів, виділяють наступні особливості терміна, які важливо мати на увазі при їх перекладі: багатозначність (хоча термін повинен мати лише одне строго визначене значення) і синонімія. Завдання перекладача є складним і відповідальним в таких випадках: у першому випадку, щоб підібрати еквівалент у цільовій мові, перекладач мусить мати на увазі, що обране в якості перекладу слово мусить точно позначати поняття, а в другому – мусить обрати правильне тлумачення терміна при описі певного явища.

3.2. Лінгвістична термінологія та її переклад

Як було сказано вище, лексика, яка використовується в якійсь науці або певній її галузі чи суміжних дисциплінах, називається термінологією. Тож лінгвістика як наукова дисципліна, яка займається вивченням людської мови, конкретних мов та мовного спілкування, має свою особливу лексику, якою вона послуговується. Р. Симеон (1969: XVII) наголошує, що лінгвістичні терміни, після медичних, завдяки розвитку лінгвістики та створенню численних лінгвістичних шкіл та напрямків утворюють найбільшу групу.

Р. Симеон також пропонує дефініцію лінгвістичних термінів: „На відміну від інших термінів, лінгвістичний термін чи назва – це слово чи сукупність слів, які називають будь-яке мовне явище чи факт, мовна одиниця (слово чи частина слова, форма, різні типи словосполучень та зрощень слів, мовні, синтаксичні, стилістичні, метричні та інші сполучення)“ (Simeon, 1969: XVII).

Лінгвістичні терміни можна класифікувати за кількома критеріями. Насамперед їх можна розділити на сучасні та застарілі, а за формою – на прості (що складаються з одного слова) і складні чи описові, за походженням – на міжнародні та національні, за значенням – справжні (які мають одне значення) і несправжні (які чітко не визначають конкретний термін) (Simeon, 1969: XVII).

Переклад лінгвістичних термінів, як і переклад термінів з будь-якої іншої наукової галузі, потребує, як зазначалося раніше, ґрунтовних знань, у конкретному випадку – з мовознавства, а так само знання термінологічних систем обох мов – вихідної і цільової. Проблема полягає в тому, що терміни є систематизованими до певної міри, але не повністю, ні в одній з мов.

Багато вчених, особливо в сучасній науці, вивчали лінгвістичну термінологію, її історичний розвиток та синхронно та діахронічно підходили до термінів, вивчаючи, як вони змінювались, використовувалися тощо.

Необхідність створення словника лінгвістичної термінології будь-якої мови виникає як потреба систематизувати мовні явища в лінгвістиці, перераховувати та пояснити мовознавчі терміни певною мовою. „Більшість термінологічних словників є – або призначені бути – нормативними; вони є такими, що прагнуть уніфікації термінології і щоб кожен термін був строго однозначним та мав лише один відповідник“ (Simeon, 1969: XXI).

Проблеми, що виникають при перекладі лінгвістичних термінів з іноземної мови, полягають у наступному:

- 1) різні мови використовують зазвичай різну термінологічну номенклатуру неоднакового ступеня розпрацьованості та часто продовжують наукові традиції, які дуже віддалені одна від одної і в різній мірі використовують міжнародні та національні лексичні елементи, тому терміни з різних мовах можуть бути еквівалентами, але відрізнятися окремими значеннями;
- 2) часто ті самі терміни в різних мовах не мають однакового значення (Р. Симеон наводить такі приклади, як „f. *prédicat* і nj. *Prädikat*, f. *épithète* і nj. *Epitheton*, f. *pronon* і e. *pronoun*“);
- 3) іноді терміну вихідної мови в цільовій мові відповідає кілька слів, кожне з яких є лише частковим еквівалентом;
- 4) також є „термінологічні прогалини“, коли в цільовій мові важко знайти еквівалент для терміна, який існує у вихідній мові (за: Simeon 1969: XXVIII-XXIX)

Ж. Мацак (2008: 169) зазначає, що „в процесі роботи перекладач може зіткнутися зі значними труднощами, пов'язаними, головним чином, з неоднозначністю терміна, можливістю по-різному трактувати його значення“.

Хоч хорватська і українська лінгвістичні терміносистеми досягли високого рівня розвитку, у двомовній лексикографії відчувається брак фундаментального двомовного українсько-хорватського і хорватсько-українського словника лінгвістичних термінів, який би уможливив системне використання термінів.

4. Переклад статті „O. O. Potebnja i standard ukrajinskog književnog jezika“

O. O. Potebnja i standard ukrajinskog književnog jezika

Za života O. O. Potebnje tri su njegova članka na njemačkom jeziku bila objavljena u *Archiv für slavische Philologie* (točnije – dva članka i jedna bilješka – izvadak iz pisma V. Jagiću). Ali Potebnja ih je napisao na ruskom, a na njemački ih je preveo Jagić jer je takva bila politika časopisa koji je on uređivao. To je jasno potvrđeno u pismima koja je Jagić slao Potebnji, a koja je objavila O. Laptjeva. Ostali znanstveni radovi Potebnje bili su napisani i objavljeni na ruskom jeziku. Uzrok tome treba tražiti najprije u zabranama objavljivanja znanstvenih radova na ukrajinskom jeziku – takozvani *Valujevski ukaz* iz 1863. g. gotovo se podudario s vremenom znanstvenih publikacija Potebnje, a nakon njega bio je takozvani *Emski ukaz* Aleksandra II. 1876. g.

Međutim, to nije bio jedini uzrok odricanja od ukrajinskog jezika kao jezika znanosti. I može se pretpostaviti da čak i da tih ukaza nije bilo znanstvenik Potebnja govorio bi i pisao ruskim jezikom kao što je to bilo i u njegovoj prvoj knjizi *Misao i jezik* koja je izašla 1862. godine, još prije zabrane ukrajinskih znanstvenih izdanja. Cjelokupno obrazovanje, od osnovne škole do fakulteta, sva znanstvena izdanja tada su bila na ruskom jeziku. Ukrajinski znanstveni jezik zapravo nije ni postojao. Pa i dok vladinih zabrana još nije ni bilo, administrativni sustav i ekonomski uvjeti unaprijed su isključivali mogućnost prestižnog obrazovanja na ukrajinskom jeziku. Potebnju je to sigurno zabrinjavalo i nije odbacivao mogućnost promjene takve situacije u svojim privatnim razgovorima. U budućnosti je predviđao mogućnosti ukrajinizacije sveučilišta kao posljedicu nacionalnog samoosvješćivanja studenata koji „više nego profesori odgovaraju za buduća sveučilišta“ zato što će „ponajprije sami studenti postati, recimo, Ukrajinci, zatim se potruditi da sveučilište postane ukrajinsko.“ (pismo Ivanu Bilykovu, 1862.; moj izbor – Ju. Š.)

U potpunoj harmoniji s tim pogledom na sadašnja i buduća ukrajinska sveučilišta bio je i stav Potebnje (točnije, mladog Potebnje, do Poljskog ustanka 1863. g.) prema općim ukrajinsko-ruskim jezičnim odnosima. Potebnja je polazio od toga da ruski književni jezik ima šansu da postane zajedničkim istočnoslavenskim, ali „književni ruski jezik postaje sve više velikoruskim. To je njegov korak u razvoju. Procijenite, na primjer, što je za Maloruse općeruskim u djelima Ostrovskeg. Ništa. I sada kako bi se ispravio ovaj nedostatak, koji će se kasnije vjerojatno odraziti, i mora postojati maloruska književnost, u onoj mjeri u kojoj će ona imati snage za odvojeno postojanje.“ (pismo N. Sohans'ke I. Aksakovu). Iz primijećene, kako

bismo danas mogli reći, „rusifikacije“ ruskog jezika, Potebnja je oprezno, ali jasno zaključio da će, prema riječima Sumcova, „ruski jezik još dugo prevladavati u znanstvenoj upotrebi, moguće stotinjak godina, a što će biti dalje, ne vrijedi nagađati jer se daleka budućnost ne može predvidjeti.“ – prilično jasna naznaka za priliku da se u budućnosti oblikuje ukrajinski znanstveni jezik, na kraju, ne tako dalekoj. Dakle, shema razvoja književnih jezika u njihovoj interakciji (na osnovi razgovornih jezika) kod Istočnih Slavena u granicama Ruskog Carstva Potebnja je zamišljao – prilično pojednostavljeno – u tri etape: prvo dva jezika, ukrajinski i ruski, zatim stvaranje jednog književnog, reklo bi se, nadjezika, potom, kao posljedica sve jačeg približavanja tog zadnjeg upravo ruskom jeziku, potreba emancipacije ukrajinskog jezika. Tu se javljao *raison d'etere* (smisao) za stvaranje vlastitog ukrajinskog književnog jezika za sve funkcije u više-manje udaljenoj budućnosti. Može se dodati da je u toj shemi budućnost otkrivala, zapravo, dvije alternativne mogućnosti – ili nestanak ukrajinskog jezika pod pritiskom imperijskog ruskog ili formiranje sveobuhvatnog ukrajinskog, vjerojatno s ukrajinskim razgovornim jezikom u osnovi. Potebnja je, barem do neuspjeha Poljskog ustanka 1863. godine, htio vjerovati, može se pretpostaviti, u drugu mogućnost. Živio je u vremenu kada je takva nestabilnost imperijskog ruskog književnog jezika tek započinjala, a sveobuhvatni ukrajinski književni jezik još se nije stvarao. Potpuno je prihvatio potrebu korištenja ruskog književnog jezika u znanstvenoj upotrebi. Svoju obavezu domoljuba Ukrajinca uviđao je samo u tome kako bi doprinio očuvanju ukrajinskog jezika i time mu otvorio put za buduće osamostaljenje. Ruski jezik vidio je kao aktivni čimbenik u tom procesu. Upravo je on gubeći svoj nadređeni karakter i postajući etnografski ruski, stvarao preduvjete za nastajanje polifunkcionalnog i samim time nezavisnog ukrajinskog jezika. Ali smatrao je da se za njegova života takva potreba i mogućnost još neće ostvariti.

Zato on nipošto nije smatrao da je pisanje znanstvenih radova na ruskom jeziku tragično, nije osjećao nikakvo neprijateljstvo prema ruskom jeziku iako je vjerovao u mogućnost promjene takvog stava u, moguće, ne tako dalekoj budućnosti. Bio je dosljedan i čak ustrajan u očuvanju i podcrtavanju svoje pripadnosti ukrajinskom narodu. Svoju autobiografiju počeo je riječima: „Po porijeklu s očeve i majčine strane pripadam manjini maloruskih Kozaka koja je tijekom XVIII. stoljeća dobila prava ruskog plemstva.“ A završio je svoju autobiografiju ovako: „Okolnosti u mom životu složile su se tako da je u mojim znanstvenim istraživanjima polazišna točka, za mnoge primjetna, a ponekad drugima neprimjetna, bila maloruski jezik i maloruska narodna književnost. Da mi nije dana ta polazišna točka i osjećaj povezan s njom i da sam odrastao izvan dodira s tradicijom, onda mi se čini da bi se teško bavio znanostima“ (Pismo Adol'fu Pateru, prosinac 1886; moj izbor – Ju. Š.)

Odgovarajućih podataka ima više, ali i iz navedenih ovdje jasno proizlazi da je Potebnja tematikom, ideologijom i osjećajima bio najprije ukrajinski znanstvenik koji je pisao ruskim jezikom. Smatrao je da je zadaća njega i njegove generacije razraditi ukrajinsku tematiku i problematiku (što nikako nije proturječilo radu na slavističkim, u širem smislu, temama) te njegovati živi ukrajinski jezik i, kako je on smatrao, njegov standard. O Potebnji je napisano mnogo literature, ali ova je tema ostala gotovo netaknuta. Da bi je u potpunosti obradili, trebalo bi napisati knjigu, a ne kratku studiju, trebalo bi je povezati s pronalascima u arhivima. Ova studija može imati i ima samo uvodni karakter, više postavlja pitanja, nego što daje odgovore na njih. Autor prepoznaje svoj glavni zadatak u tome da privuče kasnije istraživače toj problematici i potiče ih na daljnji rad u tom smjeru.

Među objavljenim zapisima Potebnje ne pronalazimo neke programatske materijale o tome kako treba izgledati ukrajinski književni jezik, ni bilo kakve pravopisne projekte, ni promišljanja o izboru leksika za standardnu uporabu. Pogleda Potebnje, kada je riječ o tim stvarima, treba izvlačiti iz njegovih malobrojnih pisanih i govorenih istupa na ukrajinskom jeziku. Njih je dovoljno za dedukciju njegovih pogleda ili simpatija u vezi s tim, ali pod uvjetom da se pozornost pridaje svakoj pojavi, velikoj i maloj, svakoj sitnici ukrajinskog jezičnog materijala.

Čitatelj radova Potebnje na ruskom, bilo znanstvenih članaka ili pisama, ne može ne primijetiti kako su u njima obilno raširene ukrajinske poslovice i drugi frazemi, i to ne samo u radovima adresiranim Ukrajincima, nego i u onima koji su adresirani čitateljima na drugim jezicima. Naprimjer, u njegovu ih je djelu *Prilozi teoriji književnosti*² (izdanom posmrtno 1905. godine), namijenjenom ruskogovornom čitatelju, desetak. U pismima Čehu Pateri, većim dijelom kratkim i praktičnim, i tamo u tih 12 pisama nalazimo dva ukrajinska frazema: *Лучче своє латане, аніж чуже хпане* i *Нехай йому земля пером*. Tih je materijala dovoljno da bismo tvrdili kako je „frazеолошко mišljenje“ Potebnje, ako se to tako može reći, bilo izrazito ukrajinsko. Ta frazeološka blaga uopće nisu proučena. A trebalo bi ih sve skupiti (kako je, recimo, M. Dmytrenko 1988. godine skupio ukrajinske narodne pjesme koje je Potebnja zapisao), istražiti (njihove) izvore, povezanost s određenim teritorijem, opći karakter mentaliteta koji se u njima javlja, postojanje ili odsutnost paralela u ruskom, paremiologiju i frazeologiju... Moglo bi se u njima pokušati detektirati te fonetske i morfološke karakteristike

² *Из записок по теорії словесності.*

koje bi bile svojstvene jeziku samog Potebnje. Razumije se, to je zasebna tema, i u ovoj studiji može se samo ukazati na postojanje takvog materijala i problematike.

Neke karakteristike jezične ili jezično-pravopisne redakcije Potebnje mogle bi se, što nije isključeno, tražiti i u zapisima narodnih pjesama koje je zapisao Potebnja, a njih ima mnogo. Nažalost, zbirka koju je Dmytrenko redigirao nije prikladna za to jer je urednik, kao što je uobičajeno, unificirao jezik zapisa na suvremeni standard. Zbirku pjesma koju je Potebnja napisao izdala je za njegova života u Peterburgu O. Ballina (1863), ali bez nadgledanja zapisivača i nemarno, tako da se Potebnja morao ograditi od tog izdanja. Na sreću, postoje dva cjelovita ukrajinska teksta koja je sastavio upravo Potebnja, iako nevelikog opsega, omogućuju izravan ulazak u njegov jezični stvaralački laboratorij (iako i u njima ima neodređenih ili sumnjivih činjenica uvjetovanih okolnostima njihovih izdanja – o tome kasnije). To je njegov *Bukvar* za nedjeljne škole sastavljen, vjerojatno, 1862. godine, i puno kasnije, već kad je Potebnja u poodmaklim godinama preveo nekoliko pjevanja Homerove *Odiseje*.

Potebnjin *Bukvar* za života urednika nije vidio svjetlo dana jer je 1862. godine vlada zabranila nedjeljne škole. Kao povijesni dokument izdan je 1899. godine, međutim, Potebnja ga se nije odrekao ni malo kasnije nakon 1862. godine. On je 1864/1865. godine darovao rukopis V. Ćnylosyrovu i rekao, prema sjećanju potonjeg: „Uzmi ovu skicu, možda će jednom biti korisna.“

Bukvar se sastojao, nakon brojeva od 1 do 100, od azbuke – samo samoglasnici, a zatim od književne građe. Taj se posljednji dio sastojao od četiri grupe: pojedinačne riječi, riječi na određeno slovo, izreke i poslovice, narodne zagonetke i fragmenti narodnih pjesama. Na početku prevladavaju pojedinačne riječi, zatim su prikazane izreke i poslovice, među kojima je prilično puno zagonetaka, a fragmenata pjesama zapravo i nema puno. Pomniji pregled pokazuje da je glavni, ako ne i jedini, izvor odakle je Potebnja uzimao izreke i zagonetke, bila zbirka Nomysa (činjenica još uvijek nije dokazana) *Ukrajinske izreke, poslovice i ostalo*.³ Ona je očito stajala na stolu Potebnje i on je iz nje obilato crpio materijale. A to pokazuje i usporedba dvaju tekstova (na slovo **ш**, proizvoljno odabrano):

Рання пташка носок прочыща, а пізня очыци протыра (kod Nomysa č. 11309); *Бог не без мьлосты, козак не без щастя* (Nomys 4870); *Де ще те теля, а вин з довбнею носится* (Nomys 2617); *Лежыть колода серед болота, та ще й не гные* (Nomys, zagonetka 232); *Оу не пиде дощык без мучи, без готому, ой не пиде дивка заміж та без поговору; А що то в хати на похвати* (Nomys, zagonetka 269); *А що в хати*

³ *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, pripređio M. Nomys, 1864.

нетасане? (Nomys, zagonetka 329); *А що в хати без дощу росте?* (Nomys, zagonetka 311); *Бачылы очи, що куповалы, ижтеж, хоть повылазьте* (Nomys 7074); *Нащо продаєш? – треба. Нащо купуєш? – треба* (Nomys 9848); *Добри зуби, що й кисиль идять* (Nomys 2048); *Не в тим сила, що кобыла сыва, а як вона везе* (Nomys 7221); *Не те, що мете, а те, що з верху йде* (Nomys 7234); *Не все те переймать, що на води плыве* (Nomys 3297); *Не тилько свита, що в викни* (Nomys 5229); *Добра та рич, що е в хати пич* (Nomys 5513, 7222); *Не бійся мiи собаки, що бреше* (Nomys 7254); *Дарма верба, щогруш нема: нехай и не родить* (Nomys 11914, 13855); *На те коваль клищи держыть, щоб рук не пекты* (Nomys 5854); *Не догард бурякив, щоб далы капуста* (Nomys 5700); *На те щука в мори, щоб карась не друймав* (Nomys 5857); *Плыве щука з Кременчука, куды гляне, трава вьяне* (Nomys, zagonetka 499); *Велька хмара, та малый дощ* (Nomys 4138).

Samo za zadnju poslovicu *He спытавшысь броду, та терций у воду* nije se uspjela pronaći odgovarajuća inačica kod Nomysa. Могуће је да та иначца и постоји, како је познато, индекси су код Nomysa nezadovoljavajući, можда ипак и nije lak posao tražiti potrebne frazeme. Ali čak i ako takve poslovice nema kod Nomysa, to ne mijenja činjenicu da je svoj materijal Potebnja crpio iz njegova izdanja.

Usput se može napomenuti da iako je uzimao mnogo materijala od Nomysa, Potebnja nije bio nekritičan. On je jasno primjenjivao ideološke i pedagoške kriterije – u *Bukvar* nisu ulazile uvredljive, vulgarne, nacionalno uvredljive, ispovjedno-religijske izreke, kao ni one koje govore o bolestima, smrti, spolu, piću i općenito manama odraslih. Nas ovdje zanimaju jezične karakteristike, primjeri korištenih zagonetaka i izreka o određenoj jezičnoj normi. Ovdje istraživača čeka razočarenje. Potebnja skoro da ne odstupa od onoga što je pronašao kod Nomysa. Ako ćemo se i dalje ograničiti na materijal koji je ponuđen pod slovom **ш**, onda u zagonetkama odstupanja od Nomysa uopće nema, a u izrekama se mogu navesti samo četiri malena odstupanja, i to – u glagolima zamjena Nomysova infinitivnog oblika na **-ти**, oblikom na **-ть** (u izreci 3297 – *переймать* umjesto *переймату* što je osnovna varijanta), u trećem licu jednine prezenta na **-ає**, oblikom na **-а** (u izreci 11309 – *співа, протира* umjesto Nomysovih *співає, протирає*), jednom u izreci 7074, *куповалы* nasuprot Nomysova *купували*. Posljednje je možda propust jer na drugim mjestima Potebnja koristi oblik s **у**, primjerice, *малював*. Oblici infinitiva na **-ть** i trećeg lica na **-а**, vjerojatno, bili su danak onim dijalektima s kojima se Potebnja susretao u djetinjstvu – okolica grada Romni ili u odrasloj dobi – Harkiv. Za okolice grada Romni karta prvog toma *Atlasa ukrajinskog jezika* ukazuju na prevladavanje infinitivnih

oblika na **-ТЬ** (karta 250) i varijantnost oblika trećeg lica na **-ає** i na **-а** (karta 258). Slično stanje može se uzeti i za okolicu Harkiva. Među veznicima u izreci 7074 Potebnja daje varijantu *хоть* nasuprot Nomysova *хоч*. Rasprostranjenost oblika *хоть* meni nije poznata. Rječnik Ćrinčenko četiri puta upućuje na oblik *хоть* (pod *хотяй*, *хоць* i *хоч*), ali nema natuknicu *хоть*. Sva ta odstupanja od Nomysa kod Potebnje jedva da svjedoče o njegovoj svjesnoj želji da ispravi Nomysa. Vjerojatnije je da ovdje imamo situaciju sa slučajnim propustima pod utjecajem govora.

Opći zaključak iz pregleda jezičnih karakteristika *Bukvara* u njegovu paremiološkom dijelu: uz iznimke sitnih detalja, jezik tog dijela teksta ne pokazuje karakteristike jezika samog Potebnje nego samo kopira Nomysa. U osnovi je to zapravo mozaik citata koje je Nomys redigirao, a Potebnja jednostavno preuzeo. Temeljna je razlika samo u pravopisu, u širem smislu, uključujući azbuku. Nomysov tekst napisan je *kuljišivkom*⁴ (točnije, jednom od varijanata *kuljišivke*, šire poimajući *kuljišivku* – napokon, i sam ju je Kuliš ne jednom reformirao i usavršavao, kao azbuku bez slova **Ѣ** i **Ѣ** i s upotrebom slova **і** za refleks **Ѣ**, a također i upotrebom **о** i **е** u zatvorenim slogovima), a tekst *Bukvara* – *jerižkom*⁵. Budući da rukopis *Bukvara* nije pronađen, nemoguće je biti potpuno siguran u to kako se zapravo to dogodilo, ali svi podaci progovarali su o tome da je *jerižku* bila uvela redakcija časopisa *Kijevskaja staryna*⁶ jer je to zahtijevao zakon Ruskog imperija. Konačno, znamo da je Potebnja poznao *kuljišivku* onakvu kako je prvotno uvedena u Kuliševim *Zapisima o Južnoj Rusi* i imao je pozitivan stav prema tom izdanju – njegov prijevod *Odiseje* kojem nisu prijetile vladine zabrane također je napisan varijantom *kuljišivke*.*

Vratimo se od tog kratkog ortografskog odstupanja na pitanje jezika. Iz onoga što je Nomys naveo o ovisnosti izreka i zagonetaka slijedi da u tekstu početnice jedini dio koji se može smatrati autentično „potebnjanski“ nisu izreke ili zagonetke, a možda ni pjesme, nego pojedinačne riječi. Samo one nepobitno potpuno pripadaju sastavljaču *Bukvara*. Proučavanje tog dijela teksta pokazuje da se jezični standard koji je uspostavio i promicao Potebnja, koji se oslanjao na jugoistočne ukrajinske govore, moguće s manjim utjecajem osobina sjevernih govora, možda može pojasniti podrijetlom Potebnje iz okolice grada Romni. Istaknut ću osobitosti tog jezika (djelomično moderniziram pravopis):

⁴ Ukrajinski fonetski pravopis koji je utemeljio Pantelejmon Kuliš krajem 50-ih godina 19. stoljeća. (op. a.)

⁵ Drugi naziv za *kuljišivku*. (op. a.)

⁶ *Кієвская старина*.

* V. Ju. Frančuk pronašla je rukopis *Bukvara* i sada već sigurno znamo da Potebnja nije koristio *jerižku*.

1. U promjeni **e**, **o** u **i** neznatna su odstupanja dvaju tipova. S jedne strane, u nekoliko slučajeva umjesto oblika s **i** obnovljen je oblik s osnovnim **o** ili **e**: *народ, год* (5)** , *порог* (7). S druge strane, u nekoliko slučajeva u nenaglašenim pozicijama **o** i **e** nisu prešli u **i** kao u južnim govorima: *под мене* (5), *меж* (9), *камень* (10) – suprotno karti 60 u *Atlasu ukrajinskog jezika*,⁷ I i karti 40.
2. Nenaglašeno **ę** reflektira se kao **e** u riječi *колодезь* (7) što se djelomično podudara s kartom 48 AUM, I. Imenski nastavak **C + ње** reflektira se kao **CC + а** što se podudara s kartom 205 AUM., I.
3. **E > o** u riječi *верьовка* (5). Nedostatak prijelaza u *сего, сему*, možda je tiskarska pogreška, **e** umjesto predviđenog sustavom *jerižku ě*, usporedi kako je napisano *третєго* (9), ali *торишньому* (10).
4. **O > а** u riječi *багата*.
5. **I**, a ne **и** u riječima *зіма* (4), *кісіль* (5, 6). U stranim riječima *линія* (4), ali *пістолет* (9).
6. Umekšavanje **p** zadržava se u završnim pozicijama, *римарь* (3, 4), *писарь* (7) što se podudara s kartom 130 AUM, I.
7. Promjena **з-** : **дз-**: *звоню* (4), ali *дзвін* (6) ne slaže se s kartom 107 AUM, I. Vjerojatno, nedostatak afrikate **дж**: *ожерло* (9). Nedostatak zvuka **г** (ili slova za njegovo obilježavanje) u *глід* (5). Početno **г** u riječi *горох*, tumači se kao fakultativno: *орохом*, ali *горох* (8), usp. kartu 144 u AUM, I. Afrikata **хв < ф** u *Хведір* (8) što se podudara s kartom 97 AUM, I.
8. Umekšani usneni suglasnici prešli su u spoj usneni + **j**, što se u pismu obilježavalo kao **ь** i kao **ь** u istim funkcijama: *девьять* (6) , ali *пьятеє* (7) . U riječi *мняло* (4) **j > н'**.
9. Dativ jednine imenica muškog roda na - **ові** (*снігові*) što se podudara s kartom 195 AUM, I.
10. Kod pridjeva istovremeno se koriste složeni i sažeti oblici *сивая* (4), ali *велика* (5), *пьятеє* (7), ali *високе* (5); *руді* (9) što se djelomično podudara s kartama 239, 243 AUM, I.
11. Oblici zamjenica *сеї* (nikada *цей*), *скільки* (5) podudaraju se s kartom 229 AUM, I.
12. Akuzativ množine naziva životinja odgovara nominativu: *зукай на воли*.

** Ovdje i dalje u tekstu brojevi označavaju stranice Bukvara.

⁷ Dalje u tekstu AUM (*Атлас української мови*). (op. a.)

Taj popis individualnih osobina jezika *Bukvara* može se činiti dugim, ali on nikako ne izlazi iz onog jezičnog standarda koji se ustalio u pisanju predstavnika naraštaja *šezdesetaša* L. Ğlibova (1853), Marka Vovčka (1857), Storoženka (1857), O. Konys'kog (1858), M. Nomysa i Ğanne Barvinok (1860), I. Nečuj-Levyc'kog, Panasa Myrnog (1872) (dani su podaci njihovih književnih debija u ukrajinskoj književnosti). Odstupanja u jeziku *Bukvara* neznatna su i većinom nisu provedena sistematično, povremena su i općenito ni na koji način nisu revolucionarna.

Međutim, takav zaključak bio bi preduhitren i jednostavno neodgovarajuć. *Bukvar* Potebnje treba promatrati uzimajući u obzir ne samo književnih djela predstavnika mlađeg naraštaja, nego i u pozadini drugih onovremenih početnica. Potebnjin rad nije bio jedini u tom žanru. Razdoblje između 1857. i 1862. godine obilježeno je pojavom brojnih knjiga u tipu početnica i interes za početnice tada je uzeo maha, daleko nadilazeći granice učitelja osnovnih škola. Priznanje tom interesu odali su vodeći predstavnici ukrajinske kulture i starijeg i mlađeg naraštaja, vodeći književni i znanstveni časopisi naširoko su raspravljali o toj produkciji. U obrazovanju koje je počinjalo s osnovama pismenosti, uviđali su temelj narodnog preporoda. „Ako bi Bog pomogao napraviti ovaj maleni dio, ono bi se veliko samo napravilo“, pisao je Ševčenko u pismu M. Čalom negdje mjesec prije svoje smrti, izražavajući opće raspoloženje. *Osnova* iz 1862. godine sadržavala je članak od osamnaest stranica o azbuci koji nije bio potpisan. Peterburški vladin *Časopis Ministarstva narodnog obrazovanja*⁸ smatrao je korisnim ponovno tiskati članak bez potpisa autora *O maloruskoj azbuci iz Moskovskih vijesti*.

U *Osnovi* je u spomenutom članku pisalo: „Nije šala to što bi jedne godine bilo izdano pet gramatika, a neumorni Kuliš moguće priprema i šestu, a iz Moskve možda „doleti“ i sedma.“ Obrazovanje u nedjeljnim školama razmatralo se kao uzajamno – inteligencija bi učila seljake čitati i pisati, a seljaci bi njih učili o životu. „Mi sami učimo od tih seljaka“ – pisalo je i u *Osnovi*. Početnice su za nedjeljne škole više-manje poznate – dva izdanja Kuliševe *Gramatike* iz 1857. i 1861. g., *Kućno obrazovanje*⁹ K. Šejkovs'kog (1860), *Bukvar južnoruski*¹⁰ T. Ševčenka (1861), *Ukrajinska abeceda*¹¹ M. Ğatcuka (1861), ali bili su i drugi. U prethodno navedenom članku *O maloruskoj azbuci*¹² spomenuta je o izdanoj azbuci Ğorjačkovs'kog, meni nepoznatoj. Moguće da je bilo još početnica koje su ostale u rukopisu, da, susretao sam spomen

⁸ Журнал Министерства народного просвещения.

⁹ Домашня наука.

¹⁰ Букварь южнорусскій.

¹¹ Українська абетка.

¹² О малорусскіих азбуках.

o takvom pokušaju O. Stronina. A postojale su i početnice za osnovne škole, još manje proučene. Neke od njih spominju se u članku *Naške gramatike*.¹³

Znamo da je Potebnja čitao *Osnovu*, vjerojatno je čitao i *Časopis Ministarstva narodnog obrazovanja*. Ali ipak se nije želio služiti tim početnicama, nego napisati svoju, novu, u koju je uložio puno truda. Dakle, trebalo je iz Nomysa izabrati građu prema ideološkim kriterijima i tako da odgovara kompoziciji *Bukvara* – prema određenim slovima. Ideološke razlike značajne su i već davno uočene. Druge su početnice imale mnogo religijskog i crkvenog materijala, kod Potebnje takvog materijala nema.* Ali nas ovdje ne zanima općenita ideološka razlika između Potebnjine početnice i njegovih prethodnika, nego ona u jezičnom programu. Ako, primjerice, uzmemo Ševčenkovu početnicu, ta je razlika jako izražena. Izražena je i u slučaju početnica Kuliša i Ćatcuka, ali okviri ove studije ne dozvoljavaju razmotriti sve onovremene početnice. Ograničavam se dakle Ševčenkovom knjižicom koja je i najpoznatija.

Sjetimo se općenite kompozicije Ševčenkove početnice. Ševčenkov alfabet ima dvije verzije, veću i manju, i nakon alfabeta mješovito su odmah uvršteni tekstovi – samo na početku podijeljeni na slogove. Na početku to su četiri četverostiha iz Ševčenkovih prijevoda psalama – 132, 53, 12 i 93. Uzimajući prema rječniku, od tih ulomaka tri su neutralna, ali jedan, treći, priređen je uz upotrebu crkvenoslavenizama (*восною, блага*). Zatim idu dva malo duža odlomka upravo iz tih prijevoda – osmostih iz psalma 93 i stih od dvanaest redaka iz psalma 149 gdje se brojnost crkvenoslavenskih riječi naglo povećava. Dalje u tekstu, navedenom u cijelosti, psalmu 132 crkvenoslavenizacija dostiže takav stupanj zasićenosti da nije daleko od istine ako bismo rekli da to, zapravo, nije ukrajinski tekst, nego ukrajinsko-crkvenoslavenski ili crkvenoslavenski ukrajinske redakcije. Dalje su donesene tri molitve – Očenaš, Vjeronanje i molitva Efrema Sirijskog, sve tri već potpuno crkvenoslavenske kako se koristilo u crkvenoj praksi onovremene Ruske pravoslavne crkve. Samo je izgovor ovdje mogao biti i možda je bio ukrajinski, ali to se ni na koji način ne ogleda u ortografiji. U sva su tri kanonska teksta bili implementirani kratki uvodi; ti su tekstovi također crkvenoslavenski, uz izuzetak rijetkih manifestacija ukrajinskog izgovora u pravopisu (*дивы Маріи, людь, роспялы* itd.). Usmenoknjiževni tekstovi koji slijede odvojeni su dvjema varijantama rukopisne azbuke i dvjema kratkim rečenicama pisanih tom azbukom, a dalje tablicom brojeva (*Личба*). Usmenoknjiževni tekstovi u osnovi su predstavljeni dvjema dumama – poznato je da su od svih usmenoknjiževnih žanrova dume upile u sebe veliku količinu crkvenoslavenskih riječi. Zadnje dvije stranice zauzima 13 poslovice (ali bez takve sličnosti s Nomysom kakvu smo vidjeli kod

¹³ *Наські граматки*.

* Poznato je da Potebnja nije išao u crkvu, nije se pričešćivao, manje je poznato je li bio ateist ili antiklerikalan.

Potebnje) i to je zapravo jedini dio teksta *Bukvara* koji ne sadržava crkvenoslavenske riječi, biblizme i arhaizme.

Nećemo ulaziti u detaljniju analizu. Rečeno je dovoljno da se vide kardinalne razlike jezičnog standarda kojeg je propagirao Potebnja: živi govor, razgovorni jezik, koji se oslanja na jugoistočne govore i potpuno suprotstavlja crkvenoknjiževnoj tradiciji ukrajinskog baroka, u usporedbi s ukorijenjenosti u toj tradiciji, prilagođenosti djelomično praksi Ruske pravoslavne crkve u Ševčenkovu slučaju. Kada dodamo da je *Gramatika* P. Kuliša i Ğ. Ğatcuka bila bliže Ševčenkovu modelu književnog jezika, bit će razumljivo zašto je Potebnja trebao novu početnicu i nije se mogao ni htio osloniti na već poznate.

Primjećuje se ovdje i razlika u generacijama – usporedimo datume rođenja: Ševčenko – 1814, Kuliš – 1819, Potebnja – 1835. Za generacije koje su rođene desetih godina barokna tradicija nije bila još sasvim mrtva, za generacije rođene tridesetih godina nosilac ukrajinskog jezika i kulture već je bilo samo selo s njegovom usmenom književnosti. Primjećuju se ovdje i vodeće ideološke struje – za ljude desetih godina to su bila obilježja romantizma, za ljude tridesetih godina romantični elementi ispreplitali su se već s pragmatizmom sredine stoljeća. Postojanje sela u Ukrajini bila je realnost za mlade, u jeziku se trebalo osloniti na tu realnost, iako su se tome dodavale još neke romantične pobude i težnje. Koliko znamo, Potebnja nije previše volio Ševčenka kao pjesnika. On nije istupao protiv Ševčenka, ali možda nije slučajno da se u njegovu pisanju ukrajinski pjesnik (Ševčenko) gotovo nikada ne spominje. Potebnja je radio na tekstovima Ğulaka-Artemovs'kog i Kvitke, imao je izlaganja o Kvitki, ali nije o Ševčenku. U iznimno cijenjenim sjećanjima memoarist Ovsjanyko-Kulykovs'kyj priča o svom razgovoru s Potebnjom negdje oko 1890. godine. Oni govore o perspektivi osamostaljivanja ukrajinskog jezika, kulture i Ukrajine općenito. Potebnja je, govori Ovsjanyko-Kulykovs'kyj, tada na te perspektive gledao pesimistično. Kada se memoarist, niječući takvo raspoloženje, ukazao na pojavu patriotā-genijā u ukrajinskom okruženju – Ševčenka i samog Potebnje, reakcija Potebnje bila je negodovanje. Memoarist je bio začuđen snagom tog negodovanja. Nije li moglo biti, recimo, jedan od uzroka upravo to što je Potebnju stavio tik uz Ševčenka?

Drugotni sporedni razlozi odluke Potebnje da sastavi vlastitu početnicu mogli su biti također metodički i činjenični nedostaci Ševčenkove početnice (kao i drugih početnica tog vremena). Njegovi tekstovi nisu bili prilagođeni za učenje azbuke, tih tekstova nije bilo mnogo u početnicama, bilo to za odrasle ili djecu, upadala je u oko nedosljednost u pisanju riječi (*в світу – в світі, пристаньице* itd.). U njegovoj vlastitoj početnici također možemo naići na nedosljednost u pisanju, ali samo rijetko, kod Ševčenka je ona posvuda. Genijalni pjesnici nisu

uvijek savršeni gramatičari i pedagozi. Ali sigurno ti detalji nisu bili razlog i pobuda da se prihvati pripreme vlastita priručnika.

Ukrajinski književni jezik druge polovice XIX. st. oslanjao se na program Potebnje, a ne Kuliša – Ševčenka (uvjetno govoreći, jer *Bukvar* Potebnje tada nije bio tiskan i bio je nepoznat). Struju orijentacije na realnost jezika sela i seoske usmene književnosti koja je postupno prevladavala, Nečuj-Levyc'kyj gotovo je pretvorio u parodiju svojim apelom da se piše jezikom seoske babe Palažke.¹⁴ Potebnja je obično bio odmjereniји. Osim toga ne treba zaboraviti da mi ne znamo bi li se programatski temelji Potebnje odnosili na znanstveni jezik. S tim opaskama upravo „potebnjanski“ temelji određivali su vodeće struje književnog jezika Ukrajine (izvan granica Galicije) sve do nastanka modernističkih pravaca, a „ševčenkovski“ pravac počeo je ograničeno dolaziti do izražaja tek negdje 20 – 30-ih godina našeg stoljeća.¹⁵

Nekad, u 60-im godinama XX. st. dvije struje – struja Ševčenko – Kuliš i struja Nečuj-Levyc'kyj – Myrnyj očitovale su se samo u početnicama, možda jasnije čak nego u samoj književnosti. Da nisu počele zabrane ukrajinske riječi u obrazovanju, da je početnica Potebnje vidjela svijet u svoje vrijeme, možda bi mi imali pravu „vojsku početnica“ – Potebnja protiv Ševčenka, barokne tradicije protiv usmenoknjiževnih. Sve je to potonulo u tmuni zabrana i represija.

Nedugo nakon nastanka *Bukvara* nisu nam poznata bilo kakva pisana stvaralaštva O. Potebnje na ukrajinskom jeziku. Ali zatim je počeo raditi na ukrajinskom prijevodu Homerove *Odiseje*. Točnu kronologiju početka tog rada ne znamo. Ali prema svjedočenjima Budylovyča i O. Rusova prijevod Homerova epa O. Potebnja započeo je nedugo prije svoje smrti. Ako *Bukvar* ilustrira jezičnu „politiku“ O. Potebnje na početku njegova djelovanja, prijevod *Odiseje* zrcali stavove Potebnje o jeziku na kraju njegova života. Kao i *Bukvar* prijevod *Odiseje* vidio je svijet tek nakon smrti znanstvenika. Izdana su tada tri veća fragmenta prijevoda: početni dio trećeg pjevanja (gostovanje Telemaha kod Nestora), sedmo pjevanje (Odisej kod Alkinoja) i osmo (natjecanje i svečanost pred odlaskom Odiseja od Feačana).

Korektura teksta Potebnje u izdanju tih pjesama (ili ispravaka) nije uvijek sigurna ili pažljiva, grešaka u čitanju ili tisku ima više, zato se zaključci ortografskog ili fonetskog karaktera mogu donositi jedino oprezno i uz napomene. Potrebno je novo izdanje teksta potvrđeno rukopisima. Nedostaje i istraživanje jezika tih prijevoda. Uglavnom imamo samo površna općenita zapažanja poput onih koje je ponudio Rusov koji nije bio jezikoslovac,

¹⁴ Баба Палажка – образ із твору Нечуя-Левицького, яка не володіла добре (стандартною) мовою, розмовляла мовою села і використовувала багато народних прислів'їв та приказок. (op. a.)

¹⁵ Našeg stoljeća, ovdje i dalje u tekstu, odnosi se na XX. st. Tekst je objavljen 1992 g. (op. a.)

odgovarajućih, ali ne utemeljenih na činjenicama: po uzoru na „narodni jezik, bilo koje pompoznosti i izvještačenosti („nakićenosti“)“, koji zapanjuje, kaže, „svojom iskrenošću, energičnim izrazom i poetskom ljepotom.“ Dosada jedini je članak filologa o jeziku prijevoda Potebnje napisao Mykola Sumcov (1909), on ne pretendira na opsežnu, a čak ni opću karakteristiku jezika prijevoda. Sumcov na svoje četiri stranice govori samo u pojedinačnim riječima koje postoje u nekoliko varijanata, gdje je Potebnja izabrao jednu određenu varijantu (*od*, a ne *vid*, *nepue*, a ne *nepve*, *ceŭ*, a ne *ueŭ*) ili koristio nekoliko varijanti (*xomь* – *xoч* – *xou*) da bi završio uopćavanjem o tome da u prijevodu ima „puno lijepih riječi.“

U papirima Potebnje, prema riječima Rusova, sačuvalo se približno dvije i pol tisuće zapisa riječi koje je on sakupljao iz raznih izvora za svoj prijevod. Nabrojanje tih izvora kod Rusova moglo bi se smatrati važnijim od općih karakteristika. Izvori, ovdje nabrojani, mogu se podijeliti u tri grupe. Prvo, to su povijesni izvori – ljetopisi Ipatijivski i Samovidca, akti XVI. – XVII. st.; drugo, djela nove lijepe književnosti – I. Kotljarevs'kyj, Ğ. Kvitka-Osnov”janenko, P. Ğulak-Artemovs'kyj, Je. Ğrebinka, P. Kuliš, Marko Vovčok, L. Ğlibov, I. Manžura (ali ponovno bez T. Ševčenka). I na kraju i **najveće**, usmenoknjiževne zbirke P. Čubyns'kog, Ja. Ğovac'kog, A. Metlyns'kog, M. Nomysa, O. Kol'berĝa, O. Romanova, zapisi objavljeni u Kuliševu djelu *Zapisi o Južnoj Rusi* i u *Osnovi*. Zapravo pregled tih popisa daje naslutiti jezik prijevoda, ali treba dodati, ne čini iscrpnu karakteristiku tog jezika.

Taj članak ne pretendira na potpunu karakteristiku jezika prijevoda, za to bi trebala knjiga ili disertacija. Zadaća tih bilježaka daleko je skromnija – ustanoviti je li *Odiseja* napisana prema jezičnim smjernicama *Bukvara*, a ukoliko ima odstupanja, onda kako su se ona i zašto dogodila. Gdje je to bilo s razlogom, dajem usporedbu s rječnikom B. Ğrinčenka s oznakom „Ğr.“ Taj je rječnik izašao daleko kasnije, ali materijal za njega sakupljao se već tih godina i to opravdava takvu usporedbu. Usporedba s grčkim originalom *Odiseje* daje se samo onda kada se jasno otkrivaju odstupanja koja je uveo prevoditelj ili otklanjaju mogućnosti raznih tumačenja. U nekim slučajevima bilo je svrhovito napraviti usporedbu s ruskim prijevodom V. Žukovskog. Rusov naglašava da se Potebnja služio *Odisejom* „u originalu i u prijevodu na raznim slavenskim jezicima.“ Ako ta tvrdnja odgovara stvarnosti onda bi se ona trebala odnositi na prijevod Žukovskog, nema veze što on nije bio napravljen prema originalu nego prema proznom doslovnom prijevodu, a stilistika mu je potpuno drugačija.

Prvo nekoliko tehničkih napomena. Dvobrojne reference kod citata upućuju na: prvi broj – pjevanje i drugi broj – redak. Leksički materijal teksta bio je opsežno opisan za prvih sto redaka svakog pjevanja, a dalje su dijelovi teksta korišteni selektivno – samo one riječi ili sintaktičke konstrukcije koje su nečim osobitim upadale u oči – kriterij je, naravno, subjektivan.

I posljednja – jedini tekst koji imamo objavljen u knjizi *Prilozi teoriji književnosti* obiluje pogreškama, bez sumnje tiskarskim, iako bi neke mogle biti uzrokovane nesavršenim iščitavanjem rukopisa. Neke je lako ispraviti. Primjerice *килимими укрити* (7, 96), naravno, treba čitati *укрити*. Druge se mogu ispraviti samo prema pretpostavci: *ycezo* (7, 99) možda treba čitati *ycězo* (tako je Potebnja označavao ono što se u suvremenom pravopisu piše kao **ЬО**) jer je tako korišteno u mnogo sličnih oblika. Ali ovdje ne možemo biti sigurni jer dijalektni oblik genitiva *ycezo* postoji. U drugim slučajevima tiskani tekst ne dozvoljava odrediti jedan od dva moguća načina čitanja, izabrali osnovni. Konačno, postoje slučajevi kada se od istraživača traži da riješi zagonetku. Uzaludno bi on tražio, primjerice, u rječnicima riječi *захнем* (7, 283) (treba biti *захист*). Greške takvog tipa čine se osobito nesigurnim pokušajima rekonstrukcije fonetskih osobina jezika prijevoda. S takvim opažanjima treba prihvatiti pojedinačne fonetske osobine u sljedećim primjedbama povezanim s tim.

Osnovne fonetske osobine jezike *Odiseje* Potebnje upućuju na to da je on onakav kakav je u njegovu *Bukvaru* (samo u različitom pravopisnom ruhu jer je u svom prijevodu Potebnja koristio inačicom *kuljišivke*, a ne *jerižke*) i u narodnim pjesmama koje je zapisao, a koje je 1863. godine izdala O. Ballina. Potebnja je zapise skupljao na prostoru Romen – Harkiv – Vovča. Na tim područjima susrećemo se s originalnim istočnoukrajinskim pjesničkim općim dijalektom (koine*) koji se posebno primjećuje, primjerice u pjesmama koje je izdala Ballina. Samo malobrojne fonetske osobine ili morfološki oblici koji se nalaze u pjesmama koje je izdala Ballina nisu pronašli svoje mjesto u prijevodu *Odiseje*, primjerice nastavak -e (nenaglašeni) u glagolima druge konjugacije u trećem licu jednine prezenta, kao „чи не заговоре, хоч слово промове.“ Osim toga svaki koine, a pjesnički pogotovo, dopušta u određenim granicama varijacije i pojave koje primjećujemo i u prijevodu *Odiseje*. Glavne varijacije su sljedeće:

1. U promjeni **o, e : i** postoje slučajevi zadržavanja prvotnog samoglasnika: *подобні* (7, 5), *кресло* (7, 65); *меж* (7, 23), *гость* (8, 28); *неплодного* (8, 49); prijedlog i prefiks *від* sistematično se koriste u obliku *од*, primjerice: *од людей* (8, 8, 29), *одбереться* (8, 35) (8, 28). Oblik *для гістя* (8, 438), sigurno je tiskarska pogreška. Često se zadržava **o** u sufiksu **-ость**: *смiлость* (3, 76).
2. Korijensko **i** umjesto očekivanog **и** u riječi *зімою* (7, 118) i u glagolima s korijenskim nepostojanim **e**: *вмірущим* (3, 4); *назбиралось* (8, 58). Poslije sufiksa **-н-** u pridjevu *странніми*, bez obzira što se radi o crkvenoslavenskoj riječi.

* Koine nije bio samo istočnoukrajinski, ono se proteže i dalje na zapad do regije oko Kijeva i Volinja, ali to nije važno za ovu temu.

3. Promjena **o** ~ **y** u glagolskom sufiksu - **ува**- u nenaglašenoj poziciji: *коштували* (3, 9), ali *готовали* (3, 33), *готовала* (7, 13), *чудовавсь* (7, 43) itd. Pojava je više pravopisna.
4. Česta je afereza **o**:- *'спожу* (7, 53); *'дішла* (7, 78) i *була 'д кораблів недалеко* (8, 5) itd.
5. Fakultativnost **й** nakon **и**: *принявши* (8, 8), ali *прийшли* (8, 6).
6. Alternacija **д** – **ж** umjesto **дж**: *прихожу* (7, 25); *сизували* (7, 98). Usp. u pjesmama koje je izdala Ballina: *споряжають* (40).
7. Mjestimično se zadržava umekšavanje **р** na kraju sloga: *гірко* (8, 47). Vjerojatno tiskarska pogreška pod utjecajem ruskog *горько*.
8. Moguće da je način pisanja bez **ь** kršenje „poltavskog“ izgovora **л**: *несмертелним* (3, 3 i 3, 47), *вдоволнили* (3, 70), *вілному* (3, 483).
9. Zamjena **чн** > **шн**: *здобилички* (3, 73).
10. Zamjena **ц** u **ш** u glagolu *обіцавшись* (3, 99) nije fonetska nego leksička (crkvenoslavenizam-rusizam istisnuo je polonizam).

Od morfoloških oblika koji mogu imati varijante označit ćemo sljedeće:

1. Imenice muškog roda mogu imati oblike dativa i lokativa s nastavcima **-ові**, **-еві**: *співакові* (6, 47); *на кораблеві* (8, 52).
2. Zamjenice trećeg lica nemaju oblike s protetskim **н**:- *єго* (3, 95); *к йому* (7, 27); *в їх* (7, 36) itd. ali *з ним* (7, 60); *з нею* (7, 61).
3. Pokazne zamjenice *сеї* i *отсей*: *отсе* (7, 48), *отсе вона* (7, 72).
4. Mjestimično imenski pridjevi u predikatnim i atributnim službama: *подобен* *бесмертним* (8, 14); *всяк раз* (8, 45); *повен майдан став* (8, 16).
5. Često takozvani puni nesažeti¹⁷ oblik pridjeva: *стіни... мідянії* (7, 86); *хлопці золотії* (7, 100); *золотее* (7, 90); *сеє* (8, 15); *божее море* (8, 34) itd.
6. Infinitiv na **-ти** i na **-ть**: *доводилось бачить* (3, 97) itd.
7. Postfiks povratnih glagola **-ся** može se skratiti u **-сь** nakon samoglasnika i nakon zvučnih glasova – v. primjer naveden u točki 6., a također *моливсь* (7, 1); *повіявсь* (8, 356) itd.
8. Rijetko se koristi pluskvamperfekt: *так був прорік йому Феб* (8, 79).
9. Nastavci za imperativ množine mogu se koristiti s određenim uzvicima: *нумо... стягнім* (8, 34).

Ovdje navedeni tipovi varijanti uobičajeni su za usmenoknjiževni standard onih

¹⁷ U doslovnom prijevodu s ukrajinskog – nestegnuti oblik. (op. a.)

područja gdje je Potebnja zapisivao narodne pjesme: Romen – Horol – Valki – Harkiv – Vovča i pojavljuju se također i u zapisima pjesama koje je stvorio Potebnja, a izdala O. Ballina.*

U granicama problematike ove studije, pregled tipova fonetskih i morfoloških varijacija, u usporebi s materijalom tekstova koji su izišli u *Bukvaru* Potebnje, dozvoljava izvesti zaključak da je načelno u svojoj fonetsko-morfološkoj strukturi jezični materijal *Bukvara* i prijevoda *Odiseje* jednak. On je ujednačen geografski (dijalektno) i u oba slučaja temelji se na jezičnom sustavu usmenoknjiževnih žanrova – poslovice, zagonetaka i pjesama.

Takvoj se skoro potpunoj jednakosti ne može nadati u rječniku i u sintaksi barem zato što Potebnja u prijevodu *Odiseje* nije koristio izbor citata kao u *Bukvaru* nego vlastito stvaralaštvo. Ali kako je to bilo u praksi treba zaključiti iz samog teksta prijevoda, a ne iz apriornih pretpostavki.

Iako nipošto ne pretendiramo na iscrpnost, pogledajmo najjasnije pojave u prijevodu – prvenstveno u leksiku, a kasnije u sintaksi.

Neočekivano, jedno od rješenja za odabir i izbor rječnika, u pokušaju da se ponudi ukrajinski ekvivalent Homerova epa, pronalazimo u načinu prenošenja grčkih vlastitih imena. U uvjetima apsolutnog ruskog obrazovanja ta imena bila su općepoznata u njihovim ruskim ekvivalentima. Potebnja odlučno prekida s tom tradicijom i obnavlja starogrčke oblike ili dosljedno uvodi jedan princip reprodukcije. Афина postaje kod njega *Атена* (npr. 3, 12), Піфія – *Питою* (8, 80), čak i муза – *муса*, a Гефест (Жк – Ифест) – *Гефайстом* (8, 270). U onovremenoj ruskoj tradiciji koja se očitovala u tome da riječi završavaju s krajnjim zvukom *с* provodi se nedosljedno. Primjerice, u *Одісеї* ili *Ареї* nastavci su odbačeni, a u *Геліос* ili *Самос* zadržani. Potebnja ih odbacuje prilično dosljedno. Pronalazimo kod njega *Гелій* (npr. 3, 2), *Пул* (3, 5), s iznimkom možda za *Лемнос* (vjerojatno da bi se izbjeglo završna suglasnička skupina -*мн*, ali u kosim padežima ipak je *до Лемна* – 8, 383, 294). Pozivanje na homerovski praizvor bez bilo kojih posrednika i posredništva odmah razlikuje prijevod Potebnje od brojnih prepjeva i prerada od Kotljarevs'kog do Rudans'kog; na neki način to je bio znak kasnijeg gesla Mykole Zerova – „do izvorā.“ Sigurno je imalo, to pozivanje, i polemičnu svrhu.

U svjetlu tog pozivanja treba razmotriti i stav Potebnje prema crkvenoslavenskim riječima. Vodeće pravilo u njegovu stavu bila je negacija crkvenoslavenskog nasljeđa. Kao i u mnogo drugih slučajeva, Potebnja se ovdje suprotstavio Ševčenku. Jezični tradicionalizam kod

* U drugim zapisima pjesama Potebnje koje je izdao M. Dmytrenko (1988) vide se i drugi tipovi varijacija, ali razlog zašto se oni ne pojavljuju u zapisima Potebnje koji su izdani za njegova života ne može se istraživati u ovom radu. Taj je razlog zapravo uzrok ograničenjima u samom razumijevanju toga što je pjesnički dijalekt, problem koji je važan i za jezikoslovce i za proučavatelje usmene književnosti.

Ševčenka često nije išao dalje od crkvenoslavenske tradicije, a Potebnja je tragao za dubljim korijenima, zajedničkim sa sveeuropskim, čak i pomalo zaboravljenim, nasljeđem. Najviše se razlikuju kao crkvenoslavenizmi one riječi koje se koriste u dvama paralelnim oblicima – crkvenoslavenskom i mjesnom, kao *град – город* itd. Od takvih riječi Potebnja ima samo jedno – *глава* („caput“ – 8, 19; 8, 85). Izravne paralele nema u slučaju *владика* (8, 77; usp. *володѣти*). Kao paralelu sa *золото* Potebnja ne koristi *злато*, nego *злото* (3, 40), vjerojatno stari polonizam koji je posvjedočen u staroukrajinskim tekstovima iz XI. st. Druge su crkvenoslavenske riječi malobrojne i nemaju vanjskih oznaka takvog podrijetla: *робиня* (7, 103); *паче* (8, 63); *вновати* (7, 34) i češće korištena *нур* i od njega izvedeni pridjev (3, 33; 8, 61; 8, 66). Njih Ćrinčenko nije uvrstio u svoj rječnik možda upravo zato što mu je ukrajinski jezik bio stran (iako Potebnja koristi i sinonime *учта*, primjerice). Morfološko obilježen svojim prefiksom kao crkvenoslavenizam *воспівати* (8, 73), daleko bljeđa – novotvorenicica *ізвол* (8, 82) (u crkvenoslavenskom postoji samo glagol *изволити*). Posebno stoje dvije imenice sa sufiksom **-тель**: *вкратитель* (3, 17) i *потрясатель* (7, 35), sigurno rusizmi i u svakom slučaju nisu crkvenoslavenizmi. U cjelini, dakle, neznatna je količina i bez izražene zajedničke stilske funkcije. S jako malim koeficijentom ispravaka može se reći da prijevod *Odiseje* načelno ne sadrži crkvenoslavenizame.

Isto se može reći i za rusizme. Njih je manje od desetak, podrijetlo je uglavnom književno, a njihove stilske funkcije kao rusizama nema ili nije značajna: *кубок* (3, 49), (*чара* 3, 35), *пучина* (7, 35), *уключина* (8, 37; 8, 53), *парус* (8, 52), *узи* (8, 360), moguće *сундук* (8, 438), a također i *довз* (8, 355) – riječ, istina, dobro poznata u ukrajinskim govorima, ali uglavnom zapadnim s kojima Potebnja nije bio biografski vezan; međutim, riječ nerijetko koristi također i Ć. Kvitka-Osnov”janenko.

U prijevodu teksta koji je star nekoliko tisućljeća mogao bi se očekivati određeni arhaični leksik. Pojedinačne pojave arhaizacije mogu se pronaći, ali one su malobrojne i ne određuju opći stil. Takve se pojave mogu uočiti u riječima *муж* „osoba muškog spola“ (3, 52), *читити* „poštovati“ (7, 67), *красний* „lijep“ (8, 42), *комонник* (3, 68), *гривня* (8, 393), *деревня* „nešto napravljeno od drveta“ (8, 512) i drugi. Također postoji i grupa riječi koje u vrijeme rada Potebnje na prijevodu, vjerojatno, nisu bile arhaizmi, ali postali su takvi (ili dijalektizmi) u procesu stabilizacije književnog jezika, takvi kao *притьмом* (8, 552) (koristio Kvitka), *окроме* (7, 13), *город* „grad“ (8, 560 i 574), također u prijevodu nije rijedak ni prijedlog *k* (naprimjer, 3, 42; 3, 92; 8, 66) itd.

Potebnja se naočigled nije trudio napraviti svoj prijevod *Odiseje* na narječju. Pokleknuo je pred nekoliko dijalektizama, ili harkivskih ili onih s lijeve obale, ali to su pojedinačni

izolirani elementi; dijelu njih izvor bi mogla biti djela Kvitky-Osnov”janenka umjesto živog jezika, a rjeđe djela Kotljarevs'kog: *on'ямь* „opet“ (3, 24), *скоро* „skoro“ (3, 34), *одвіт* „odgovor“ (3, 75), *овсі* „uopće ne“ (3, 95), *год* „godina“ (7, 128), moguće *потягати* „privlačiti“ (8, 45).

Od svih osobina leksičkog programa Potebnje njegov prijevod *Odiseje* vjerojatno najviše odražava njegovu averziju prema novotvorenicama. Mogli bi se očekivati mnogi neologizmi barem zato što su „ugledni“, odnosno nisu groteskni. Prijevod klasičnog epa već je sam po sebi bio inovacija u onovremenoj ukrajinskoj književnosti nakon *Eneide* Kotljarevs'kog i brojnih *Žabomišodrakivki*¹⁹, tradicije ovdje gotovo da nije bilo. U vezi s tim, u 80-im godinama i dijelom 90-ih godina XIX. st. općenito su glavne teme gorućih rasprava o kovanicama,²⁰ načinima i granicama njihova tvorenja. U poeziji je dovoljno nabrojati imena Ščoģoleva, Rudans'kog, a pogotovo Staryc'kog kako bi se mogla zamisliti slika aktivne, neprekidne tvorbe riječi. Čak i, recimo, Vasyl' Mova ili Pavlo Ğrabovs'kyj, koji su nevezano uz vodeće struje bili aktivni „kovači“ riječi. Tim bi se više očekivalo da Potebnja, filolog i jezikoslovac, aktivno tvori nove riječi. Ali ništa slično u njegovu tekstu ukrajinske *Odiseje* nema. Pri najpomnijem proučavanju jedva se može naći nekih pet riječi koje bi mogle biti novotvorenice jer ih ne nude utjecajni rječnici onoga i kasnijega vremena. Ali pažljivija analiza, usporedba s većim brojem izvora, a također s tekstom grčke *Odiseje* pokazuje da ti prijedlozi za novotvorenice zapravo nisu bili neologizmi i ostavljaju nas ne samo s malim brojem neologizama, nego i pred činjenicom njihove potpune odsutnosti.

S obzirom na važnu ulogu takvog promatranja opće ideje jezične „politike“ Potebnje, korisno se detaljnije zaustaviti na pravom karakteru tih riječi.

БОЖКИЙ – „співакові ж божкому поводитирем був окличник“ (8, 47) – κήρυξ δέ μετώχετο νεῖον αἰοιδόν. Vjerojatno, jedna od brojnih tiskarskih pogrešaka u izdanju, umjesto etimološkog pisanja *божський* (usp. p. boski), posvjedočeno, počevši od *Izbornika*²¹ 1076. godine. U velikom broju prijevoda XVI. – XVIII. st. pisano je -зск- i -зк- navodi Tymčenko.

ПИВО – „ріце, напиток“ – „до пива й іства уже одігнали охоту“ (8, 72) – πόσις. Semantički arhaizam (usp., primjerice, *Žitije Feodosija Pečerskog*²²), izvedenica od *numu*.

РІЖОК – „верхні м'яса попекли і з ріжків поздіймали“ (3, 65) Grčki tekst nema izravnu odgovarajuću imenicu – οἱ δέλει ὀπτῆσαν κρέ ὑπέρτερα χαί ἐρύσαντο... Ruski prijevod

¹⁹ *Жабомішодраківкі*.

²⁰ „Ковані“ слова.

²¹ *Ізборник*.

²² *Житіє Феодосія*.

Žukovskog uvodi imenicu *вертел*: „Те же, изжарив и с вертелов снявши хребтове мясо.“ Doslovni prijevod rus. *вертел* trebao bi biti ukr. *рожен*, gen. mn. *рожнів*, ali povijesno ustaljeni oblik trebao bi biti **ріжнів*. U prijevodu Potebnje *ріжків* se može tumačiti kao tiskarska pogreška umjesto *ріжнів*. Ali sasvim je moguće ovdje i korištenje riječi *ріжки* u značenju „predmet sličan oblikom rogu.“²³ U tom slučaju prijevod nudi termin općenitog značenja, a ne specifičan za svoju funkciju kao što se to dogodilo u rus. *вертелов*. U svakom slučaju nema se na temelju čega govoriti o novotvorenici.

сижа „sella, sedes.“ Za razliku od prethodnih riječi često se koristi u prijevodu Potebnje (naprimjer, 3, 7, 3, 31, 8, 6). Možda je to bila obična riječ u njegovu rječniku., uspr. „Сиж було дев'ять рядів, по п'ятьсот чоловіка сиділо.“ (3, 7) U staroukrajinskom jeziku tu riječ nalazimo najkasnije u XV. st., ali u užem značenju „риболовне спорудження“ i vjerojatno s refleksom *ѣ* u korijenu. O starosti riječi može svjedočiti latvijsko (kako je pisao Potebnja u svojim željama za revitalizacijom etimološko ispravnog pisanja) sēža. U novijim rječnicima riječ naravno ne pronalazimo, ali ona se nalazi kod Umancja i Spilke (1893), iako s refleksom *ѣ* u korijenu (сіжа s. v. *сидение*); postoji ona i kod S. Ivanyc'kog – F. Šumljans'kog (1923), pod tom istom natuknicom i također s *i* u korijenu.

Još manje razloga smatrati da se radi o novotvorenicama imamo u obliku koji koristi Potebnja – *троян(ин)* umjesto danas uobičajenog *троянець*. Takav je oblik uobičajen kod Kotljarevs'kog iako ima manju frekventnost korištenja od oblika *троянець*.

Kako je već primijećeno, zaziranje Potebnje od novotvorenica nije se širilo na jedan specifični tip tvorbe riječi – složene imenice i osobito složeni pridjevi. Slika ovdje, međutim, nije jednoznačna.

U primjeru teksta uzetom za sustavno proučavanje (300 redaka plus nekoliko pojedinačnih slučajnih primjera iz ostatka teksta), količina složenih pridjeva koji su se pojavili iznosi 22 u ukrajinskom tekstu i 24 u grčkom. U pravilu, podudarnosti su ovdje ispravne, primjerice *γλαυκῶπις* – *ясноокий* (3, 13), *πρωτόπλοος* – *первоплавний* (8, 35). U četirima slučajevima grčkom compositum odgovora sintaktična konstrukcija *гіпо-* ili praktičnog karaktera: *μεγαήτωρ* [Алкиной] великого серця (7, 93); [Одіссею] великому серцю (8, 9); *ἀγριοφώνος* – [люди] дикої мови (8, 294); *ρόρδαχτυλος* – [зоря] рожевії пальці (8, 1). Крећући се у супротном смјеру – од украјинског текста према грчком, примјећујемо само два случаја кориштења слоženih придјева у украјинском тексту којих у грчком тексту нема: *рівноокий* (3, 10 i 7, 43) i *вічносуцый* (3, 147). Може се закључити да је владајући принцип за

²³ Предмет, схожий формою на ріг. (ор. а.)

Potebnju bio zadržavanje bliskosti s Homerovim tekstom. Usporedba s ruskim prijevodom Žukovskog potvrđuje naša zapažanja. Žukovskij češće odstupa od originala. Ukrajinskom *добрезбудований* (3, 5) odgovara pridjev *пышный, рівнобокий* (3, 10) – *шаткий, вічносуццй* (3, 147) – *вечный, крутобескедний* (3, 162) – *скалами обильный, високоумный* (7, 16) – *надменный, добротканий* (7, 97) – *тканый искусноу рукой, перволавный* (8, 35) – *в море еще не ходивший*. Činilo bi se da će Žukovskij imati manju koncentraciju *composita*. Ali nije tako. Eliminirajući neke Homerove složene pridjeve, on istovremeno uvodi brojne složene pridjeve tamo gdje ih kod Homera nije bilo. Evo karakteristični ulomak koji ne zahtjeva traženje statističke usporedbe. Koncentracija *composita* ovdje (i drugdje) takva je da oboji sav tekst (i s vremenom ga čini ornamentalno jednoličnim):

Зорко за ним наблюдая, Арей *златоуздный* тогда же
Сведал, что в путь свой Ифест, *многославный* художник,
пустился
Сильной любовью к *прекрасновенчанной* Киприде
влекомый,
В дом *многославного* бога художника тайно вступил он.
(8, 285 – 288)

Možda se treba ograničiti na kratko zapažanje o tvorbenom načinu slaganja kod imenica. Njegova primjena daleko je rjeđa od tvorbe pridjeva slaganjem (u tekstu koji sam ekscerpirao – 9 je primjera naspram više od 20, ali stilska je funkcija ovdje jednaka. Kao i u tom tekstu, Potebnja točno prenosi grčke *composita* tako što nudi složenice poput *земледержець, многотерпець, городоборець, берлодержець*. U jednom slučaju napravljena je zamjena korijenskog morfema – u *веслолюбець* korijen **весл-** zamijenio je korijen **греб-** (8, 96 i 8, 535), ali tako je i u ruskom prijevodu Žukovskog. U još jednom primjeru grčka složenica zamijenjena je zavisnom rečenicom – *Ἐνοσίχθων* – *цо землю хитає* (7, 56 i 7, 271), ali i u grčkom tekstu to je donekle svojstveno značenjima glagolskih pridjeva.

Krajnji je zaključak analize leksičkog sastava prijevoda Potebnje, posebno tvorbe riječi, jasan. Potebnja izbjegava ukrašavanje, dekoriranje, neprirodnost. Rasipani su tu i tamo *composita*, više kalkirani s grčkog, koji donekle podižu opći ton, ali ne toliko da bi se stil razlikovao od onoga što se u ukrajinskom jeziku i književnosti XVI. – XVIII. st. zvalo *prostá*

mova,²⁴ a što je Nečuj-Levyč'kyj, polemično zaoštravajući svoje poglede, nazvao „jezikom babe Palaške.“

Ipak prijevod *Odiseje* nikako ne ostavlja (s iznimkama nekoliko minimalnih odstupanja i propusta) dojam pojednostavljenog. Na to čitatelja upozoravaju ti composita o kojima je ovdje bilo riječi. Ali njih nema puno i oni sami jedva da bi bili sposobni omogućiti prestanak upotrebe *proste move*. U pomoć im dolazi sintaksa.

Potebnja si je postavio težak i složen zadatak – stvoriti visoki stil na ukrajinskom poetskom jeziku koji se razlikuje od visokog stila njegovih prethodnika. Generacija četrdesetih godina, članovi *Bratstva Sv. Ćirila i Metoda*, kako smo već vidjeli, stvorili su takav stil koji se temeljio na križanju narodnog jezika s crkvenoslavenskom tradicijom, s biblizmima u širem značenju riječi. Tako se M. Kostomarov u svojim tragedijama pokušao probiti kroz šikaru jezika Kotljarevskog do visokog stila, a potom u *Knjizi postanka ukrajinskog naroda*²⁵ – ovo je samo naizgled bila proza, a u biti je bila poezija na visokom stupnju. Taj stil razradili su T. Ševčenko i P. Kuliš (nakon ranog pokušaja stvaranja na čisto usmenoknjiževnoj osnovi u njegovoj mladenačkoj *Ukrajini*, 1843). Ali generacija O. Potebnje bila je već generacija četrdesetih godina. Njegova jezična revolucionarnost nije gledala u prošlost, nego u budućnost, njegovanje crkvenoslavenskih riječi, mislili su oni, već se iscrpilo, do Crkve s njezinim crkvenoslavenskim jezičnim nasljeđem novoj generaciji nije bilo stalo, crkvenoslavenska tradicija u njihovoj se mašti povezivala s konzervativnim vladinim krugovima i strujama. Ta je tradicija za njih bila mrtva, ako ne i jednostavno neprijateljska. Jesu li oni sebe povezivali s političko-socijalnom revolucionarnošću ili, kao Potebnja, s nacionalnim. Njihovo vodeće geslo i posrednik bio je narod, seljaci, ne kozaci, nego potlačeni radnici. Vasyl' Mova, prijatelj Potebnje, pisao je u harkivskom časopisu *Zajednica*:²⁶

Hej, prijatelju moj neuki, od snage uma

Na svijetu jače sile nema!

I moramo to dobro zapamtiti,

Jer učena je zajednica moćna vojska;

Ako stanu u vrstu takvi vojnici,

²⁴ Termin koji označava jezik koji je nastao u XVI. stoljeću u Ukrajini, a u sebi je sadržavao elemente književnog crkvenoslavenskog jezika i suvremenog razgovornog jezika.

²⁵ *Книга буття українського народу*.

²⁶ *Ѓromada*.

Bolje će ratovati nego kozaci!²⁷

Stilski je program proizlazio iz ideološko-političkog. Visoka kultura trebala se graditi na kulturi naroda, odnosno seljaštva. Svoj visoki stil seljaštvo je imalo u usmenoj književnosti. Sada na toj osnovi, zaboravivši *Psaltir* i proroke, trebalo je izgraditi novi, rekli bi, „narodni“ književni stil. U tom je bit stilističkog eksperimenta kojem je pokušaj bio prijevod *Odiseje*.

Upravo u to vrijeme kada je Potebnja skupljao u Harkivu leksički materijal za svoj prijevod, u Odesi je naporno radio na prijevodu Homerova epa Petro Niščyns'kyj. Njegov prijevod bio je izdan 1891/1892. g. u Lavovu. Potebnja ga nije mogao čitati jer je izašao nakon njegove smrti, Niščyns'kyj, naravno, nije znao o prijevodu Potebnje.* Sudeći prema kritičkim opažanjima T. Zin'kivs'kog, prvotno smještenih u lavovsku *Pravdu*²⁸ (1891, 2, pod pseudonimom *Zvizdočot*), prijevod P. Niščyns'kog (Bajde) nije trebao točno reproducirati Homerov grčki tekst na drugom jeziku ili stvoriti novi visoki stil. Radije je prevoditelj htio prilagoditi stari tekst svakodnevnim kompleksima ukrajinskog, prije svega seoskog čitatelja. Prema tome, pojavile su se ovdje takve ukrajinske riječi iz svakodnevne upotrebe kao što su *кобза, кобзар, бричка, губерня, рушників не давати, нагайка, вечерниці, крепацький, морг* itd. Potebnja nije sasvim izbjegao takve „ukrajinizme“, ali oni su kod njega iznimke i gotovo su ograničeni na dva: *кобза* (8, 67 i 75) i *бандура* (8, 99). Dodat ćemo možda još usmenoknjiževni stalni epitet u „гість невгаваючи плаче *гіркими*.“ (8, 540) Tipično, međutim, Potebnja je tražio individualizirani epitet. Tako *чудове місто – πόλις έραννή* – postaje kod njega *город веселий* (7, 18).

Međutim, sama činjenica prevođenja isključivala je mogućnost aktivnog uplitanja u slikovitu strukturu teksta. Usmjerenost na visoki stil, a moguće i želja da se napravi ne prepjev, nego prijevod, isključujući svakodnevne prerade (ukrajinizacije) teksta. Za fonetiku, morfologiju i leksik Potebnja je izabrao da ne budu eksperimentalni kako bi mogli zadržati svoj „narodni“ karakter. Za područje traženja „visokog“ u stilu, Potebnja je izabrao prije svega sintaksu (povezujući svoj eksperiment u sintaksi s nekim pojedinostima u drugim aspektima jezika). Pokušajmo sada utvrditi i ilustrirati te stilske poteze koji su bili pozvani postaviti

²⁷ Гей, друже мій темний, над силу ума
Вже дужчої сили на світі нема!
І треба нам добре у тямку те взять,

Що вчена громада – могутня рать;
Як стануть у лаву такі вояки,
То більш порятують, аніж козаки!

* Usporedba dvaju prijevoda bila bi neophodna. Ona ne ulazi u popis ciljeva ove studije i samo lavovsko izdanje trenutno mi nije dostupno.

²⁸ *Правда*.

temelje visokog stila novog tipa. Pozvani, ako se ne bojimo paradoksalnih formulacija, izgraditi most između svijeta babe Palažke i svijeta Homera, praosnova usmenoknjiževnog pogleda te i takve babe koja je na prijedlog Nečuja-Levyc'kog ušla u anale ukrajinskog jezikoslovlja i početaka europske kulture.

Prva u tom katalogu načina tvorenja visokog stila na vlastitoj nacionalnoj osnovi prema kriteriju važnosti trebala je biti grupa arhaizacijskih sredstava. Grupa arhaizacijskih jezičnih sredstava koji doprinose odvajanju jezika od svakodnevno-uobičajenog i, dakle, tvorenju nekog uzvišenog stila, stvarali su se od ovakvih:

1. Korištenje arhaičnog prijedloga у „біля“: *у моря* (3, 5); *в мідяного ставши порога* (7, 83); *стала в одвірка* (8, 458).
2. Sinkretizam zavisnih veznika, osobito polifunkcionalnost veznika *що* i *як*: „Саме потрух вони коштували..., як ті з кораблем рівнобоким пригнались“ (3, 10); „Як же зібрались феаки, то до громади зішались“ (8, 24); „щоб пив, як душа забажає“ (8, 70); „був прорік йому Феб, як поріг... переступив він“ (8, 80); „Отее... той дім, що велиш показати“ (7, 48); „два молодці, що їх одібрано з люди“ (8, 48).
3. Stavljanje genitiva u prepoziciju: „недалеко од чесного батька мого домівки“ (7, 29); „прибув до Алкиноя разважного дому“ (8, 13) itd.
4. Što se tiče sintaktičkih sredstava, arhaizaciji djelom pripadaju i takozvano sintaktično obgrljivanje. Tipično za grčku sintaksu, kao i latinsku, ono leži u tome da se linearne sintaktičke veze dviju riječi prekidaju trećim članom, u najjednostavnijem primjeru – „Чорний *стягли* корабель“ (8, 51) umjesto *Стягли чорний корабель*. Najčešće se prekidaju konstrukcije koje čini subjekt i predikat, pridjev koji je sročan s imenicom i na kraju glagol s izravnim objektom, a u obgrljenom položaju najčešće se nalaze članovi priložnog tipa, ali također i atributi. Primjerice: „Сю з *Анейри* колись кораблі привезли“ (7, 89); „Смілий бо муж з *усякого діла* найлучче виходить“ (7, 51), „Вони *пир* собі *милий* зробили“ (8, 61) itd. – način je dosta čest.

Možda su arhaizacijski karakter imala i neka odstupanja prelazak iz jednog padeža u drugi u upravljanju. Ovdje se može koristiti dativ umjesto akuzativa ili genitiva: „Замаячили темнії гори *Вашиї* землі“ (7, 288); „Тому усєму він подужав.“ (8, 22) Slično je tom slučaju izbacivanje prijedloga („*Нас* вісти знаходять“ – 3, 87) ili zamjena prijedloga drugim („*Од* золота двері“ – 7, 88). Na kraju, može se obilježiti korištenje infinitiva u tom kontekstu sa semantikom pripadnosti uz imenicu u konkretnom značenju: „*Яблука* плоду доброго *їсти*“ (7, 115), „Твоя *ласка* про смерть єго гірку *розказати*.“ (3, 93)

Kumulativni načini, točnije pleonastično-kumulativni, nisu nužno povezani s arhaizacijom. Navest ćemo ovdje dva koja se koriste u prijevodu Potebnje, iako su oni sasvim nejednakog karaktera i podrijetla.

1. Reduplikacija glagola istokorijenskom ili istoznačnom ili bliskoznačnom imenicom, u prvom slučaju to je takozvana *figura etymologica*:²⁹ „Од найжалчійшого жалю лице у неї марніє“ (8, 530); „Витаючи став промовляти словами.“ (3, 41) U slučaju *pur puruvati* imamo izravno kalkiranje izraza δαίνυντ' ... δαῖῖα (3, 66); također (7, 50).
2. Akumulacija istoznačnih ili bliskoznačnih čestica u širem značenju riječi, uključujući oblike u tipu uzvika: „Так ну бо тепер до Нестора просто іди“ (3, 17); „А чей же і він богам не смертельним молитися: всім бо людям треба богів“ (3, 48) itd. Usp. prijenos glagolskih nastavaka na „uzvike“ tipa ну: „так нумо, чорний стягнім корабель“ (8, 34); „А ну-те збірайтесь сюди.“ (8,11) Spomenut ću ovdje također i duplu prefiksaciju glagola („Мули *повипрягли*“ – 7, 6; „руки *попротягали*“ – 8, 71) u multiplikativnom značenju s distribucijskom nijansom.

Jednim od najefikasnijih načina u tvorbi „osobitog“ stila priče bila je promjena uobičajenih, u vrijeme Potebnje, među osviještenim krugovima, zavisnih konstrukcija s točno izraženim sadržajnim vezama u konstrukciji nezavisnih s formalno sadržajnim vezama.

Manje istaknuti tip konstrukcije u tom kontekstu – apozitivne konstrukcije sa sročnosti dviju imenica u padežu. Takve su konstrukcije potpuno uobičajene, ali podrobnija analiza pokazuje da se karakter sintaktičnih veza ovdje ne očituje u formalnim načinima. U rečenici „дала гарную чару двійчатку“ (3, 63) ne može se reći imamo li posla s čašom na dva kata (kako postaje razumljivim u prijevodu Žukovskog „двухъярусный кубок“) ili posudom s duplim dnom koja je u danoj situaciji izvršavala funkciju čaše. Isto tako u obraćanju „гостю батьку“ (7, 48) iz konstrukcije ne proizlazi radi li se o gostu kojeg pozdravljaju kao oca ili o ocu koji se dugo zadržao u gostima (iz šireg konteksta takvo što nije teško zaključiti, ali nas ovdje ne zanima opće razumijevanje situacije, nego semantičke mogućnosti konstrukcija). Isto tako ne možemo izbjeći različita tumačenja u slučaju apozitivnog skupa *мужі вороги* (3, 90)*.

Dalji korak u slabljenju semantičko-sintaktičke strukture pronalazimo u primjeru „Скрізь ходила Паллада Атена, ...вороття Одиссею великому *серцю* готуючи мудро.“ (7, 9)** Ovdje

²⁹ Etimološka figura. (op. a.)

* U klasifikaciji S. Smerčyns'kog to je tip A1 (S. Smerčyns'kyj, *Bilješke iz ukrajinske sintakse* (u vezi s frazeologijom i stilskom), Harkov, 1932 (pretisak s pogovorom Olekse Ğorbača, München, 1990., str. 243.)).

** U klasifikaciji S. Smerčyns'kog to je tip Ğ1 (ibid., str. 250).

je još formalna sročnost u padežu, ali pojmovi naočigled nisu istovrsni, bez ijedne sintaktičke perspektive. Možda tako treba tumačiti i primjer „до Алкиноя разважного дому“ (8, 285), ako *Алкиноя* nije samo posvojni genitiv u inverziji.

Maksimalno osamostaljivanje dijelova gramatičkih parova i odsutnost izraženosti sintaktičke perspektive pronalazimo u primjeru tipa „Зъявилася рання зоря, рожевії пальці“ (8, 1) i „Арей, віжки золотії.“ (8, 285) (Smerčyns'kyj Ğ1) Iako u svakom primjeru oba člana apozitivnog skupa stoje u nominativu, može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da ovdje sročnosti nema, i ako bi se zamijenio padež prvog člana, to ne bi zahtijevalo odgovarajuću promjenu drugog (recimo, *на зорі рожев пальці*, a ne *на зорі рожевих пальцях*). Ako je ta pretpostavka točna, dolazimo do najnižeg stupnja gramatičke organizacije kada jedini formalni način povezivanja ostaje samo nizanje rečeničnih članova.

Ako bi se trebao pronaći zajednički nazivnik za stilske karakteristike koje su ovdje nabrojane i površno okarakterizirane, mogao bi to biti ne sasvim uobičajen izraz *oneobičavanje*.³⁰ Sve su one bile odraz, štoviše, prilično „ujednačenog“ sustava korištenja usmenoknjiževnog „dijalekta.“ Uplićući se u materiju ovog zadnjeg približavali su stil visokom i tako postavili temelje visokog stila novog tipa, *necrkvenoslaveniziranog*. One same (stilske karakteristike, op. a.) vjerojatno nisu bili znakovi da stil postaje visokim, ali kao posljedica njihove kumulacije stalno su se ponovno pojavljivale, a djelomično i pod pritiskom fabule, daleke od svakodnevnih okolnosti ukrajinskog čitatelja (čak i ako bi bila uzeta grčka vlastita imena), pa se nije mogao ne stvoriti takav dojam. „Visoko“ je izdvojeno u posebnu skupinu onih načina koji su arhaizirali izraz. Ta je podjela uvjetna. Na kraju, svaki pokušaj *oneobičavanja* mogao se prihvatiti kao arhaizacija, a pogotovo, sigurno, na tlu starogrčke „egzotike.“ Arhaizmi kao faktor u stvaranju visokog stila – tu u pravilu nema ničega novoga, njima su se služili tvorci i majstori visokog stila otkako postoji književnost. Može se pretpostaviti da je to radio i sam Homer. Kod Potebnje originalno je bilo traženje arhaizama gotovo isključivo u usmenoknjiževnim izvorima.

Prijevod *Odiseje* koji je napravio Potebnja nije sam po sebi bio neki formalistički eksperiment koji će učiniti usmenoknjiževni-arhaizacijski tip *neuobičajenim*. Stilski neutralni elementi u tekstu sigurno prevladavaju, „neuobičajene riječi“ ne opterećuju tekst, statistički one su u manjini. Ali ovdje je kao u buketu cvijeća gdje svi imaju slab miris, a jedna grupa – snažan, i upravo ona, iako je ona u manjini, označava miris cijelog buketa. Ovdje je već rečeno i

³⁰ *Унезвичайнення* – činjenje teksta neuobičajenim. (op. a.)

podcrtano kako je Potebnja odabirao upravo neutralne elemente u fonetici, morfologiji i rječniku svog teksta. Samo se u sintaksi nije strogo pridržavao kriterija neutralnosti i upravo njoj pripada uloga tog prstohvata kvasca koja pomaže u dizanju tijesta i koja određuje okus tijesta i proizvode od njega.

Iako napravljen vjerojatno negdje u 80-im godinama prijevod *Odiseje* svojom folklornošću pripada ideologiji 60-ih godina – sve iz naroda, sve kroz prizmu naroda, sve za narod. Između Potebnje i, recimo, Nečuja-Levyc'kog udaljenost je kao između neba i zemlje. U usporedbi s dubokim, svestranim filozofskim i stvaralačkim radovima Potebnje, pismeno stvaralaštvo Nečuja-Levyc'kog s njihovim primitivnim „svakodnevnim načinom pisanja“ u lijepoj književnosti, zajedno s njegovim bespomoćnim diletantskim traktatima o jezičnim temama, izgledaju gotovo kao karikature. A svejedno su obojica u povijesnoj perspektivi imala istu funkciju – utvrđivanje u književnosti i jeziku njegova veličanstva naroda, tj. u onim okolnostima, seljaštva. Eksperiment Potebnjinog prijevoda Homera bio je pokušaj izvršavanja narodne „revolucije“ u jeziku, dodavši narodnjačkoj koncepciji književnog jezika ono što je trebalo biti njezinim vrhuncem – na samim tim temeljima izgrađen, ali na svoj način inovativan, visoki stil. Dodat ću usput da si je možda sličan zadatak postavio Myhajlo Staryc'kyj, ali nije to htio učiniti pomoću sintaktičnih sredstava, nego novotvorenicama u tvorbi riječi. Ali to nije tema ove studije.

Potebnjin je pokušaj bio zakašnjeli. Kao puno toga u ukrajinskom kulturnom životu zbog poznate kulturno-političke okolnosti, on se nije dogodio onda kada je trebao – u 60-im godinama (i nije izašao izvan granica ladica Potebnjina kabineta). Oko 1890. godine već su se formirali temelji druge ideologije i drugog stila – nazovimo ga uvjetno europeizacijskim. Već se u Galiciji uzdizao Europljanin Ivan Franko. Već su kucali na vrata književnosti svojim ranim, još bojažljivim i nedosljednim pokušajima Lesja Ukrajinka, Myhajlo Kocjubyns'kyj, Mykola Voronyj... Ali takvo zaostajanje u Ukrajini bila je uobičajena pojava koju Potebnja nije mogao izmijeniti – novi stil dolazio je kao promjena tada starom kada taj stari više nije mogao nestati. Mi bi sada morali, trudeći se uspostaviti između stvari i pojava odnos povijesnog kontinuiteta, vratiti prijevod *Odiseje* u 60-e godine. Potebnja takav izbor nije imao. Kako bi se on postavio prema generaciji antinarodnjaka-europeizatora, ne znamo i nikada nećemo saznati – on nije doživio takav susret generacija.

Ovdje je već spomenuto: u uvjetima 80-ih godina Potebnja nije mogao računati na izdavanje svog prijevoda. Teško da je taj prijevod bio običan hobi autora. Ne vidimo Potebnju, sumirajući sve nama poznate karakteristike njegova lika, kao čovjeka koji se dosađivao od besposlenosti i trudio bilo čime upotpuniti svoje vrijeme. Njemu posla nije nedostajalo,

znanstveni su ga problemi zaposjedali i sigurno zahtijevali rad na sebi. A on je uzimao Homera i uporno tražio, podsjetimo se njegovih preko 2500 bilježaka, ekvivalente za prijevod. Vjerojatno je on dao na težini tom prijevodu, nadajući se da će on odigrati svoju ulogu, ako ne sada, onda u budućem razvoju tada zabranjenog i podcijenjenog jezika, možda je taj prijevod stvarno nije dao mira njegovu umu. Možemo podržati hipotezu da je osjetio unutrašnju potrebu dokazati da je ukrajinski jezik bio dorastao u svojim vlastitim resursima pronaći snagu za stvaranje visokog stila. Na taj je način on izazivao rusifikatore, na taj je način izazivao, u unutrašnjim ukrajinskim okvirima, generaciju *Bratstva Sv. Ćirila i Metoda* koji su tražili takve mogućnosti izvan granica ukrajinskog jezika u crkvenoslavenskim izvorima.

Svoj prijevod Potebnja nije završio. Ali je preveo dovoljno da bi pokazao svoje načelne stavove – i kada je u pitanju sama činjenica prevođenja i stilističko-jezični pravac prijevoda.

Prošlo je četvrt stoljeća od dana smrti Potebnje. Još ranije 1905. godine oslabile su zabrane ukrajinskog jezika i njegov prijevod *Odiseje* ugledao je svjetlo dana. Istina, u vrlo stručnom izdanju, ne pronasavši puta ni do običnog čitatelja, čak ni do jezikoslovaca i teoretičara književnosti. Što se dogodilo 1917. g. i dalje opće je poznato. U 20-im godinama ukrajinsko jezikoslovstvo velikom je mjerom stasalo. Jesu li tada pronasli svoj nastavak, svoju primjenu ti pogledi koji su se odrazili u prijevodu *Odiseje*?

U tom području lingvistike koja se odnosi na reguliranje i strukturu književnog jezika (svojevrсна primijenjena lingvistika?) u 20-im godinama oblikovale su se dvije struje. Jednoj se može dati uvjetni naziv *Etnografska škola*, a drugoj – *Europeizacijska*. Ako netko želi neutralne nazive – *Kijevska škola* nasuprot *Harkivske*. Najistaknutijim predstavnikom i glasnogovornikom prve bio je Jevgen Tymčenko sa svojom serijom monografija o sintaksi padeža koja je počinjala s genitivom (1913) i završavala akuzativom (1928), a predstavnikom druge Oleksa Synjavs'kyj kao autor *Normi ukrajinskog književnog jezika*³¹ (1931), stvarni redaktor ukrajinskog pravopisa 1928. godine. Najdosljednijim i najizraženijim predstavnikom *Kijevske škole* bez svake sumnje bio je S. Smerečyns'kyj, osobito u njegovim *Bilješkama iz ukrajinske sintakse*³² (1932). Ne podliježe najmanjoj sumnji: Potebnji u njegovim pogledima na karakter i osobine ukrajinskog književnog jezika kako se to osobito pokazalo u prijevodu *Odiseje*, bliže su stajali predstavnici „etnografisti“, pripadnici *Kijevske škole*. Logično, oni su se, pogotovo Smerečyns'kyj, često i pozivali na Potebnjine radove. Polazeći od toga u ovoj studiji ranije usudio sam se dati usporedbe upravo sa Smerečyns'kim. Sličnost je zapravo

³¹ *Норми української літературної мови.*

³² *Нариси з української синтакси.*

iznenađujuća – u detaljima kao i u općoj koncepciji (iako potpune podudarnosti, jasno, nije bilo). U 30-im godinama koncepcije Tymčenska i pogotovo Smerčynskog proglašene su buržujsko-nacionalističkim. Ako zadržimo taj okvir, povezivat će nas s Potebnjom.

Ali s dvije suštinske razlike. *Kijevska škola* obuhvatila je svojom koncepcijom književni jezik u svim žanrovima. Potebnja ju je primjenjivao samo u poeziji, možda, čak uže – samo u prijevodu Homerova epa. Je li te poglede i s njima povezan sustav stilskih načina htio proširiti na ostale žanrove, čak znanstvene i publicističke, teško je reći. Dosada su nepoznati istupi Potebnje u vezi s tim i koliko znamo on nije ostavio nijedan tekst drugog žanra koji je napisan ukrajinskim jezikom, znamo, na kraju, da je objava takvih tekstova bila zakonski onemogućena. Jedinim mogućim pretendentom za takvu karakteristiku mogao je teoretski biti kratki tekst na jednoj stranici *Predgovora* u izdanju O. Balline *Ukrajinske pjesme*³³ (1863). Poznato je da je pjesme u toj knjizi zapisao Potebnja, a izdani su za njegove odsutnosti u Peterburgu. Je li izdavač dobio pjesme od Potebnje zajedno s tim „predgovorom“, ili je sam napisao predgovor, ili ga je napisao netko treći, nama nije poznato. Sam jezik ta četiri kratka odlomka nema zajednička obilježja s načinom pisanja Potebnje. Samo dosljedno korištenje prijedloga *od* (a ne *vid*) zajedničko je ovdje s drugim zapisima Potebnje, ali taj se oblik koristi naširoko na Lijevoj obali, posebno na jugu i jugozapadu od Sule. Sve dok se ne pronađu odlučujući dokazi u korist autorstva Potebnje, može se smatrati da nam nisu poznati zapisi Potebnje na ukrajinskom, osim u žanru poezije.

Druga je razlika između programa Potebnje i programa *Kijevske škole* značajna i neporeciva – i ona je odlučujuća. To je razlika u vremenu. Potebnja je „formulirao“ (kroz praksu svog prijevoda) svoje temelje u osamdesetim godinama prošlog stoljeća, pripadnici *Kijevske škole* u drugom i trećem desetljeću našeg stoljeća. U 80-im godinama prošlog stoljeća ta pravila još su bila aktivno oružje u nastojanju za izgradnjom književnog jezika, oni su još bili spremni imati vodeću ulogu u tom nastojanju. U trećem desetljeću XX. st. kada se književni jezik razvio i do određene mjere stabilizirao na sasvim drugim temeljima, i to ne samo kao jezik poezije, nego također i proze, publicistike i znanosti, kada je on već postao znanstveno utemeljen u radovima pripadnika *Harkovske škole*, kada je s druge strane urbanizacija oštro ograničila funkcije stare usmene književnosti, braniti temelje etnografizma/folklorizma postao je anakronizam. Možda nije slučajno da je Kijevljanka (bez navodnika) Olena Kurylo od svojih ranijih pjesmama, napisanih u duhu *Kijevske škole* (sada u navodnicima), prešla faktički na poziciju *Harkivske škole*.

³³ *Українські пісні.*

Međutim, svojevremeno eksperiment O. Potebnje u stvaranju visokog stila na temeljima usmene književnosti bio je važan pokušaj – i njega treba na kraju, iako i zakašnjelo, uključiti u povijest ukrajinskog književnog jezika i književnosti, šteta što u svoje vrijeme nije vidio svijet i nije došao do čitatelja.

5. Глосарій лінгвістичних термінів

альтернант – alternacija (*альтернант д не дж, а ж*)

апозитивний – apozitivan

~ **-а конструкція** – apozitivne konstrukcije;

~ **-а пара** – apozitivan skup

архаїзм – arhaizam

семантичний ~ – semantički arhaizam

архаїзація – arhaizacija

атрибутивна функція – atributna služba (*Спорадично іменні прикметники в предикативній і атрибутивній функції.*)

афереза – afereza

африката – afrikata

багатофункціональність сполучників – polifunkcionalnost veznika

близькозначний – bliskoznačni

вагання – promjena (*вагання о ~ у в дієслівному суфіксі; вагання з- : дз-*)

варіантність форм – varijantnost oblika (*Для Роменцини мапи першого тому АУМ вказують панування інфінітивних форм на -ть і варіантність форм 3-ї осови на -ає і на -а.*)

вигук – uzvik

~**-овий тип** – tip uzvika (*Акумуляція одно- або близькозначних часток у широкому сенсі слова, включаючи формації вигукового типу.*)

випадне е – nepostoјano e

відмінок – padež

давальний ~ – dativ;

знахідний ~ – akuzativ;

місцевий ~ – lokativ;

називний ~ – nominativ

непрямий ~ – kosi

родовий ~ – genitiv

гасло – natuknica (*Словник Грінченка чотири рази дає посилання на форму хоть (під хотяй, хоць і хоч), але не має гасла хоть.*)

генітив – genitiv

голосний – samoglasnik

первісний ~ – prvotni samoglasnik (*У чергуванні о, е : і є випадки затримання первісного голосного...*)

група приголосних – suglasnička skupina

губний – usneni

дісприкметник – glagolski pridjev

дієслово – glagol

рефлексивне ~ – povratni

дієвідміна – konjugacija

епентетичне н – protetsko n

займенник – zamjenica

вказівний ~ – pokazna zamjenica

закінчення – nastavak; **дієслівне** ~ – glagolski nastavak;

іменникове ~ – imenski nastavak;

імперативне ~ – imperativni nastavak

закритий склад – zatvoreni slog

заміна – promjena (*заміна ц на щ*)

заміна кореня – zamjena korijenskog morfema (*В одному випадку зроблемо заміну кореня – у веслолюбєць корінь весл- заступи корінь греб-...*)

звук – zvuk

зміна – promjena (*зміна чн > шн*)

іменник – imenica

складений ~ – složena imenica (složenica)

імператив – imperativ

інфінітив – infinitiv

керування – upravljanje

кінцева позиція – završna pozicija (*Пом'якшення р зберігається в кінцевій позиції...*)

кінцевий звук – krajnji zvuk (*У тогочасній російській традиції закінчення з кінцевим звуком с трактувалися непослідовно.*)

„ковані“ слова – kovanice (neologizmi)

койне – koine

кореневий – korijenski

лексика – leksik

лексичний – leksička

множина – množina

морфологічний – morfološki

~ **риси** – morfološke karakteristike

морфологія – morfologija

ненаголошений – nenaglašen

~ **а позиція** – nenaglašena pozicija/nenaglašeni slog

неологізм – neologizam

новотвір – novotvorenica

новотворення – novotvorenica

однина – jednina

однозначний – istoznačni

однокореневий – istokorijenski

означення – atribut

оперезана позиція – obgrljeni položaj (*а в оперезаній позиції найчастіше опиняються члени обставинного типу, але також і означення*)

ортографічний – ortografski, в. правопис

ортографія – ortografija

пареміологічний – paremiološki

пареміологія – paremiologija

підмет – subjekt

підрядний – zavisan

~ **-а конструкція** – zavisna konstrukcija

~ **-е речення** – zavisna rečenica

~ **сполучник** – zavisni veznik

побутовізм – riječi iz svakodnevene upotrebe (*Відповідно тут з'явилися такі українські побутовізми*)

пом'якшений – umekšani (*Пом'якшені губні приголосні перейшли в сполучення губний + j...*)

пом'якшення – umekšavanje (*Пом'якшення р зберігається в кінцевій позиції...*)

послідовність членів – nizanje rečeničnih članova

постфікс – postfiks (*постфікс рефлексивних дієслів -ся*)

похідний – izvedenica (*Семантичний архаїзм (пор., наприклад Житіє Феодосія), похідний від нити*)

правопис – pravopis

предикативна функція – predikatna služba (*Спорадично іменні прикметники в предикативній і атрибутивній функції.*)

препозиція – prepozicija

префікс – prefiks

префіксація – prefiksacija

приголосний – suglasnik

прийменник – prijedlog

прикметник – pridjev;

іменний ~ – imenski pridjev

нестягнені – puni nesažeti oblik pridjeva

складена форма **-а** ~ – složeni oblici pridjeva

складений ~ – složeni pridjev (složenica)

спрощена форма **-а** ~ – sažeti oblik pridjeva

принципи відтворення – princip reprodukcije (*Потебня рішуче розриває з цією традицією і відновляє старогрецькі форми або послідовно запроваджує один принцип відтворення.*)

присудок – predikat

проста мова – *prostá mova*

пряме калькування – izravno kalkiranje

прямий об'єкт – izravni objekt

плюсквамперфект – pluskvamperfekt

редуплікація – reduplikacija

рефлекс Ъ – refleks ъ (refleks jata)

рефлектуватися – reflektirati se (*Ненаголошене є рефлектується як е в слові... Іменникове закінчення С + ъе рефлектується як СС + а у згоді з...*)

родовий відмінок приналежності – posvojni genitiv

синкретизм – sinkretizam

синонім – sinonim

синтаксис – sintaksa

синтаксичний – sintaktički

~ **-а конструкція** – sintaktička konstrukcija

~ **-е оперезування** – (*До синтаксичних засобів архаїзаційного спрямування частково належить і так зване синтаксичне оперезування.*)

~ **зв'язок** – sintaktička veza

лінійний ~ **зв'язок** – linearne sintaktičke veze (*Типове для синтаксису грецького, як і латинського, воно полягає в тому, що лінійний синтаксичний зв'язок двох слів розривається третім членом.*)

~ **засіб** – sintaktička sredstva

скалькований – kalkiran

склад – slog

складне слово – složenica

скорочування – skraćivanje (*постфікс рефлексивних дієслів -ся може скорочуватися в -сь*)

слово – riječ

словоскладання – slaganje

словотворення – tvorba riječi

сонорний – zvučni (glas)

сполучення – spoj (*Пом'якшені губні приголосні перейшли в сполучення губний + j...*)

сполучник – veznik

сурядний – nezavisan

~ **-а конструкція** – nezavisna konstrukcija

суфікс – sufiks

дієслівний ~ – glagolski sufiks

теперішній час – prezent

особа – lice

узгодження – sročnost

узгоджений – sročan

утвір – složenica

фонетика – fonetika

фонетичний – fonetski

~ **риси** – fonetske osobine

форма – oblik;

займенникова ~ – oblik zamjenice;

морфологічна ~ – morfološki oblik

~ **інфінітива** – infinitivni oblik

фразеологізм – frazem

фразеологія – frazeologija

частка – čestica

чергування – promjena; в. вагання

член обставинного типу – članovi priložnog tipa (*а в оперезаній позиції найчастіше опиняються члени обставинного типу*)

чоловічий рід – muški rod

чужі слова – strane riječi

6. Проблеми при перекладі лінгвістичних термінів

За матеріалами перекладу тексту *О. О. Потебня і стандарт української літературної мови* був запропонований глосарій лінгвістичних термінів, реєстр якого охоплює 124 терміни. У випадку деяких українських термінів, які не мають своїх еквівалентів у хорватській мові, а також термінів, еквіваленти яких мають кілька синонімічних відповідників у хорватській мові, було запропоновано наші власні рішення. Випадки, що ускладнили процес перекладу, буде розглянуто далі в тексті.

У цілому при перекладі цього тексту виникли дві основні проблеми: 1) переклад прислів'їв, приказок і прикладів, наведених в оригінальних текстах (наприклад, приклади з перекладу *Одіссеї*) та 2) переклад лінгвістичних термінів – історично маркованих та тих, які не мають відповідників в хорватській мові.

У випадку прислів'їв і приказок та прикладів з вихідних текстів було ухвалено рішення залишити їх в тексті перекладу в оригіналі як цитати, оскільки вони є засобами ілюстрації фонетичних і морфологічних рис, притаманних мові О. Потебні.

Труднощі, що виникли при перекладі лінгвістичної термінології, подаємо нижче:

1) Переклад синонімічних термінів

У тому ж самому значенні вживаються наступні терміни: *альтернант, вагання, заміна, зміна, чергування*. На підставі тексту статті не можна зробити висновок, за якими критеріями Ю. Шевельов обирає ці терміни, тобто не можна визначити, у якому випадку він використовує, наприклад, *альтернант*, а в якому – його синоніми. Усі терміни позначають у тексті певний тип чергування. Ось чому для всіх цих варіантів було обрано переклад *promjena* або *alternacija* як гіпоніми, які об'єднують у собі значення будь-якої форми змін (фонетичні зміни, відмінювання іменників, дієвідмінювання тощо).

Вагання є застарілим лінгвістичним терміном, що вживається зі значенням чергування (*вагання* о ~ у в дієслівному суфіксі, *вагання* з- : дз-). Поряд з *ваганням* Ю. Шевельов використовує: **чергування, альтернант** (*альтернант* д не дж, а ж) і **зміна/заміна** (*зміна* чн > шн, *заміна* ц на щ). Усі перелічені терміни позначають одне і те саме явище, хоч в СУМ як лінгвістичний термін подається тільки *чергування*, яке визначається як: „Закономірна зміна звуків у складі тієї самої морфеми слів і їхніх форм, взаємна заміна їх“. В українських словниках лінгвістичної термінології також зустрічаємо термін *чергування*. У КТСЛТ (2001: 202) із зазначених термінів подано тільки *чергування*, яке визначається як „зміна звуків, що займають одне й те саме місце

в морфемі“. У СЛТ (а) (2011: 833) *чергування* визначається подібним чином: „закономірна взаємозаміна звуків в одній і тій самій морфемі в різних словоформах або словах“. В обох словниках *чергування* вживається щодо *історичного, позиційного та фонетичного* чергування. У словнику СЛТ (а) (1985: 15, 85) також подається термін *альтернація* („чергування звуків, зумовлене певним фонетичним оточенням або морфологічною позицією“), який можна вважати гіпонімом, оскільки термін визначається як будь-яка зміна або чергування (як і в хорватській лінгвістиці). Слід зазначити, що термін *альтернант* іншомовного походження. Один з можливих варіантів його перекладу на хорватську мову є нейтральне **promjena** (за VRHJ (2004: 1230), „відміна або дієвідміна“). Проте цей варіант не зовсім прийнятний через те, що хорватський еквівалент має ширше значення. У словнику Р. Симеона (1969: 207) термін *promjena* має шість значень, одне з яких визначається так: „в широкому сенсі цей термін використовується в хорватсько-сербській лінгвістичній термінології для всіх видів змін та відмін у всіх частинах науки про мову: у фонетиці та фонології, морфології, лексикології та семасіології, синтаксисі та стилістиці, а також у метриці та інших місцях, що охоплюють усі види змін вимови, положення, значення та функції мовних елементів.“ Також Р. Симеон наводить, що цей термін може позначати фонетичну зміну (друге значення), флексію (третє значення) тощо. В академічній *Хорватській граматиці* (2005: 602–634) під **promjena** маються на увазі різні типи змін: фонетичні, мовні, квантитативні, морфологічні, акцентуаційні тощо. Як синонім до слова **alternacija** словник (VRHJ, 2009: 15) подає варіант **promjena** з дефініцією „lingv. promjena“. У *Хорватській морфонології* (2013: 8) **alternacija** відсилає до **glasovna promjena**, що визначається як „будь-яка новизна у фонетичній або фонологічній структурі мови, що позначає новий алофон або нову фонему, зникнення алофона або фонему, новий морфологічний зсув (нове правило) або зникнення старого алофона, нова дистрибуція фонем,...“. Тобто, можна зробити висновок, що всі ці терміни можуть перекладатися як **promjena** або **alternacija**, бо, очевидно, ідеться про синоніми.

У тексті були використані синоніми *правопис* та *орфографія*, які в тексті передано хорватськими еквівалентами *pravopis* і *ortografija* з метою дотримання стилістичних особливостей тексту. Хоча вони є синонімами і мають одне і те саме значення в словнику, до *pravopis* в хорватському словнику немає ремарки стосовно належності до термінів, у той час як до *ortografija* додається ремарка *lingv.*

2) Вибір питомого хорватського еквівалента чи запозиченого (переважно латинського походження)

У ході перекладу виникла проблема з перекладом тих українських термінів, які мають як власне хорватські відповідники, так і відповідники-запозичення (в більшості випадків латинського походження). Л. Пена (2018: 32) також в своїй статті помічає це явище і розглядає його як „синонімічні терміноодиниці, репрезентовані запозиченим і власне українським словом“. Таким чином, у рамках синонімічних відносин питомої та запозиченої лексики треба було при перекладі вибрати відповідний еквівалент. Оскільки при перекладі ставилося завдання передати своєрідність мови оригіналу, авторський стиль Ю. Шевельова, тому власне українські терміни було перекладено еквівалентами хорватського походження, а запозичені в українській мові терміни відповідно – хорватськими еквівалентами-запозиченнями.

Щоб тема була зрозумілішою і яснішою, цей розділ систематизований:

- 1) терміни у вихідній мові: застарілі чи актуальні;
- 2) перекладено з використанням питомих хорватських термінів або запозичених.

1) Терміни у вихідній мові: застарілі чи актуальні

В тексті вживається термін *афrikата*, який є застарілою формою. У сучасній українській мові *афrikат* чоловічого роду.

2) Перекладено з використанням питомих хорватських термінів або запозичених.

Питомими хорватськими термінами було перекладено такі терміни українського походження: *губний* – *usneni*, *керування* – *upravljanje*, *узгодження* – *sročnost*.

Винятково термін *дієвідміна* перекладений запозиченим терміном латинського походження – *konjugacija*, бо в хорватській мові він вживається в термінологічному сполученні *glagoli druge konjugacije* (*glagoli drugog sprezanja* вживати не прийнято).

Українські терміни *керування* і *узгодження* в хорватській мові мають також відповідники латинського походження – *rekcija* і *kongruencija*, термін *губний* – *labijal*.

Питомими хорватськими еквівалентами до терміна *афrikат* є *slivenik* і *prekidni tjesnačnik*, а до *дієвідміна* – *sprezanje*.

Синонімами в хорватській і українській мові позначаються слова близькі або тотожні за значенням, тому при перекладі було збережено *sinonim*, як і в оригінальному тексті.

Цей метод добору еквівалентів при перекладі найкраще можна унаочнити прикладом таких синонімічних пар в обох мовах: *неологізм* – *neologizam*; *новотвір* – *novotvorenica*.

Новотвір та *неологізм* не завжди слід вважати абсолютними синонімами. К. Люїс і Б. Голуб Штебіх (2014) вказують на наступне:

„Хоча терміни **неологізм** і **новотвір** вважаються синонімами в хорватистиці, в цьому тексті під неологізмами матимуться на увазі, спрощено, нові слова в будь-якій мові (незалежно від того, з'явилися вони внаслідок процесів творення, чи ідеться про запозичення, епоніми, семантичні деривати тощо), тоді як під словом *новоутворення* ми маємо на увазі новостворені слова, утворені внаслідок словотвірних процесів, незалежно від їх статусу в лексичній системі (оказіоналізми, неологізми). Виходячи з цього, неологізм та новотвір не є тотожні за значенням, а близькі, оскільки зміст цих термінів лише частково збігається. Адже, новотвір не повинен перетворюватися на неологізм (але залишається на рівні оказіоналізму), а неологізм не мусить бути новотвором (він може бути, наприклад, запозиченням або семантичним дериватом)“.

У близькому до термінів *неологізм* і *новотвір* значенні в тексті Ю. Шевельова вживається термін *коване слово*. З метою збереження автентичності оригіналу його перекладено як *kovanice*.

3) Міжмовна омонімія (*фальшиві друзі перекладача*)

У ході перекладу був виявлений випадок міжмовних омонімів. Міжмовна омонімія – це мовне явище, яке полягає в тому, що два слова в різних мовах мають однакову чи схожу форму, але різняться за значенням. М. Попович і Р. Тростинська (2009: 104) у своїй статті, присвяченій українсько-хорватській омонімії, зазначають: „Хорватська та українська мови є спорідненими та синтетичними мовами, тому міжмовна омонімія, коли йдеться про такі мови, є обов'язковим явищем“. Мовознавці пояснюють, що міжмовна омонімія існує, ілюструючи це прикладами російсько-хорватських і українсько-хорватських міжмовних омонімів. На їх думку, термін *фальшиві друзі перекладача* не є лінгвістичним терміном: він – „синтагма-зображення“. А оскільки *омонімія* (в межах однієї мови) пов'язується з тотожністю в плані вираження і відмінністю в плані змісту, то, коли йдеться про споріднені мови, можна говорити про міжмовну омонімію з окремими додатковими явищами, на які вказує означення *міжмовна* (Popović, Trostinska 2009: 109).

При перекладі був виокремлений наступний приклад міжмовних термінологічних омонімів: *форма* – *oblik*.

Поняття *oblik* у словнику хорватської мови (VRHJ 2006: 898) визначається як лінгвістичний термін, який означає групу лексичних і граматичних морфем, що разом

творюють унікальне слово, тобто в цьому випадку це правильний варіант перекладу. Слово *forma* можна розглядати як випадок *фальшивих друзів* перекладача, бо він не є мовознавчим терміном. Р. Симеон (1969: 369) також від слова *forma* відсилає до слова *oblik*. Слово *форма* у словнику пояснюється аж на трьох сторінках. Щодо терміна вказується, що він був запозичений Джуро Данічичем.

Р. Симеон (ERLN 1969: 958) пропонує таке визначення терміна *oblik*: „назва, яка використовується в найширшому значенні слова для позначення виду, в якому з'являється слово або вислів“. У словниках лінгвістичної термінології української мови слово *форма* вживається лише в сполученні *форма слова*. Термін *форма слова* визначається як „єдність граматичних значень і способів їх вираження в одному слові“ (КТСЛТ 2001: 193) або ж як „морфологічні видозміни слова, які характеризуються комплексом певних граматичних значень, що виражені тими чи іншими формальними показниками при словозміні“ (СЛТ (а) 1985: 823).

4) Загальні іменники, які стають термінами додаванням нового значення

Як пояснює Р. Симеон (1969: XVII) у вступі до свого *Енциклопедичного словника лінгвістичних термінів*, одним із способів творення термінів є надання загальним іменникам нового значення, додаткового значення, внаслідок чого такі іменники стають терміном певної галузі. У цьому тексті знайдено приклад, який може ілюструвати такий випадок. Насправді, ми не можемо сказати, чи це лише авторське рішення, чи цей термін використовувався із значенням, встановленим нами з контексту в процесі перекладу, раніше. Ідеться про слово *гасло* в реченні *Словник Грінченка чотири рази дає посилання на форму хоть (під хотяй, хоць і хоч), але не має гасла хоть*. Хоча слово *гасло* в СУМ має лише значення „політична вимога, зклик до дії, попередження, сигнал“, при перекладі вищенаведеного речення, виходячи з контексту його вживання, *гасло* було перекладено як *natuknica* (Rječnik Ćrinčenka četiri puta upućuje na oblik *хоть* (pod *хотяй*, *хоць* і *хоч*), ali nema **natuknicu** *хоть*).

5) Українські лінгвістичні терміни, які не мають відповідників в хорватській мові

Одним із таких прикладів є *епентетичне n*, яке перекладалося як *protetsko n*. Хоча цього явища в хорватській мові не існує, за аналогією до явища *epentetsko l* первісний задум був запропонувати в якості хорватського еквівалента *epentetsko n*. Проте оскільки в тексті йдеться про додавання приголосних в займенниках, в якості хорватського

еквівалента було обрано *protetsko n. Епентеза* є гіпонімом стосовно *proteza, ekskrescencija* та *anaptiksa* (Marković 2013a: 16). Саме тому термін *protetsko n* був обраний як більш точний і адекватний переклад. Р. Симеон (1969: 219) також слово *protetsko* описує відсилаючи до терміна *proteza*, який визначає як „звук, поставлений перед голосинм для легшої вимови“.

Наступним прикладом у цій групі є термін *побутовізм – riječi iz svakodnevnog upotrebe* (Відповідно тут з'явилися такі українські **побутовізми**). СУМ характеризує це слово як лінгвістичний термін і визначає його як „слово на позначення назв із різних галузей побуту, господарства (одягу, звичаїв і т. ін.)“. У словниках українській термінології, слово *побутовізм* знайдено тільки в СЛТ (б) (2011: 163), у якому зустрічаємо форму **побутовізми**, пояснену як „лексична підгрупа, яка ілюструє побутову культуру народу...“. Побутовізми тісно пов'язуються з тематичними етнографізмами, що значно розширює коло етнокультурних концептів. Оскільки ці слова позначають етнокультурні реалії, вони здебільшого не піддаються прямому перекладу іншими мовами. У словниках КТСЛТ (2011: 129) і СЛТ (а) (1985: 201) замість терміна *побутовізм* вживається *побутова лексика*. У хорватській мові такого терміна немає, тому термін перекладено описовим способом.

Проста мова – термін в українській мові, який означає мову, що з'явилася в XVI столітті і використовувалася освіченими українцями. У цій мові поєднувалися елементи літературної церковнослов'янської мови та сучасної розмовної мови. Цей термін також не існує в хорватському мовознавстві, оскільки він пов'язаний з історією розвитку української мови. Термін було перекладено як *prostá mova*. Рішення для цього перекладу було обрано відповідно до становлення словенської філологині Ванди Бабиц (1999: 255), яка пропонує переклад термінологічного словосполучення проста мова з допомогою транслітерації. Інші варіанти перекладу терміна є: *staroukrajinski književni jezik*; відповідно до *Енциклопедії української мови* (2004: 535; 641): „поширена в 14–18 ст. в Україні, Білорусі, а частково і прилеглих землях (Польщі, Молдові) мова юридичних документів, згодом – конфесійної, полемічної, художньої, проповідної, історіографічної, частково наукової літератури. Ще одним варіантом перекладу терміна є *narodni jezik* (народна мова). У XVI столітті існували, умовно кажучи, дві мови – одна була висока мова (*slovenskij*), а друга – народна мова (*russkij, prostyj, opščij, opščenarodnyj*) (Sgambati 1983: 117).

Складені іменники (vodozemas, brodovlasnik), як і *складені прикметники (crvenobijel, gluhoijem)*, існують в хорватській мові і творяться кількома способами. Однак у

хорватській мові немає термінів, які б відповідали вказаним українським термінам. Щодо двокореневого утворення, про яке йдеться в перекладеному тексті, у хорватській мові немає еквівалентних термінів. Тому на хорватську мову терміни було перекладено способом калькування: *složena imenica* і *složeni pridjev*. І. Маркович (2013b: 55) каже: „Якщо маємо справу з двома або більше коренями та афіксами, ми говоримо про композицію (хорв. *kompozicija*) чи складання (хорв. *slaganje*) (лат. *compositio*); слово, утворене складанням, називається *kompozit* або *složenica*. З цього випливає, що наведені українські терміни можна перекласти на хорватську мову як *složenica*. Р. Симеон (1969: 171) пропонує для *складеного прикметника* термін *složeno izvedeni pridjev*, який описує як „прикметник зі значенням приналежності (присвійні прикметники), які поєднують в собі укладання основи та афіксацію (наприклад, *золотоволосий*)“.

Терміни *оперезана позиція* і *синтаксичне оперезування* викликали найбільше труднощів при перекладі. Ці терміни не існують ні в хорватській, ні в українській сучасній лінгвістиці, бо з тексту статті випливає, що це явище характерне для синтаксису латинської мов, і визначається воно як лінійний синтаксичий зв'язок двох слів, який розривається третім членом. У відповідності до цього пояснення та за аналогією до терміна *оперізуюча (кільцева) рима*, було обрано переклад: *obgrljeni položaj* і *sintaktičko obgrljivanje*. Окрім терміна *obgrljen*, Симеон (1969: 963) пропонує термін *obuhvaćen* (і в його словнику наведений термін вживається стосовно рими).

З'ясувалося, що в хорватській мові відсутні еквіваленти до окремих назв граматичних значень прикметників, зокрема до *нестягнений (прикметник)*, *складена* і *спрощена форма (прикметника)*. Щоб перекласти термін *нестягнений прикметник* якомога точніше, не вибираючи описового способу перекладу, як варіант було обрано *runi nesažeti oblik pridjeva*. В українській мові відрізняються нестягнені (або повні) і стягнені (або короткі), саме тому обидві назви поєднуються в перекладі, щоб зробити переклад максимально зрозумілим. У той час як до термінів *складена* і *спрощена форма прикметника* було запропоновано в якості відповідників *složeni* і *sažeti oblici pridjeva*.

б) Інші особливі випадки

а) випадне е – nepostojano e

Це явище зустрічається як у хорватській, так і в українській мовах, але не є поширеним і використовується в хорватській мові лише в окремих випадках. Випадне або вставлене е – це зміна, яка в хорватській мові зустрічається в кайкавських іменах, прізвищах і топонімах і переноситься в літературну хорватську мову лише в цих випадках (Marković

2013а: 85). Чергування в українській літературній мові є досить поширеним, наприклад: *беру – брати*.

б) *ненаголошена позиція – nenaglašena pozicija*

Щодо наголошеного складу у слові, в хорватській термінології частіше вживають слово (*naglašeni*) *slog*, але в цьому випадку терміни *slog* і *pozicija* можна вважати синонімами (З другого боку, в кількох випадках у ненаголошеній позиції *o* та *e* не зазнали переходу в *i*, як у північних говірках...). Це підтверджується визначенням Р. Симеона (1969: 123), згідно з яким *pozicija* – „фонетичний контекст фонем, що створює для неї певні фонетичні умови або місце, яке займає елемент (одиниця, тощо) у висловленні або в його частині“.

с) *постфікс – postfiks*

І. Маркович (2013b: 47) визначає термін постфікс як „порожній морф“. „Важливість порожніх морфів у теоретичному та методологічному плані полягає в тому, що вони переосмислюють терміни морфи та морфеми, тобто показують, що морфи не повинні мати значення, і питання полягає в тому, чи повинні вони бути вираженням морфем“ (Marković 2013b: 47). Р. Симеон (1969: 110) визначає постфікс як „морфему, афікс за коренем, що містить суфікс та закінчення, а іноді використовується як синонім суфікса“. Постфікс *-ся* в українській мові формує групу зворотних дієслів так само, як у хорватській зворотній займенник *sebe, se*. Хорватські дослідники М. Попович і Р. Тростинська ці явища в українській і хорватській мові вважають тотожними і пропонують для їх позначення термін *морфема-сателіт* (Popović, Trostinska 1993: 305).

7. Висновок

Переклад лінгвістичної термінології – вимоглива і відповідальна справа. Як зазначають Л. Конопляник і Н. Захарчук (2013: 38), „...перекладач науково-технічних текстів, який має справу з конкретною тематикою, повинен добре розуміти характер поводження термінів у технічних текстах“. Окрім якісного володіння значенням спеціальних термінів конкретної науки, дуже важливим аспектом є систематизація термінів.

Як відзначає П. Селігей (2010: 5): „Прикметна риса Шевельового стилю – майже кришталева ясність. Думка передається точно й без затримок. Щоб її зрозуміти, читачеві не треба гаяти час і зусилля“. Переклад тексту, який ліг в основу нашого дослідження, надзвичайно цікавий як з точки зору передачі особливостей стилю Ю. Шевельова, так і з точки зору дослідження перекладу лінгвістичної термінології, оскільки в тексті міститься чимала кількість лінгвістичних термінів, які не вживаються в сучасній українській мовознавчій літературі.

У процесі аналізу перекладу увага була зосереджена на способах перекладу лінгвістичної термінології. У статті систематизовано випадки, при перекладі яких виникли певні труднощі:

- 1) переклад синонімічних термінів;
- 2) вибір питомого хорватського еквівалента чи запозиченого (переважно латинського походження);
- 3) міжмовна омонімія (*фальшиві друзі* перекладача);
- 4) загальні іменники, які стають термінами додаванням нового значення (термінологізація);
- 5) українські лінгвістичні терміни, які не мають відповідників в хорватській мові;
- 6) інші особливі випадки.

Усі запропоновані перекладацькі рішення обґрунтовані: хорватські еквіваленти до українських термінів запропоновані після перевірки хорватських і українських джерел – граматик, одномовних та спеціальних (одномовних і двомовних) словників.

У процесі виконання роботи було зібрано 124 лінгвістичні терміни, якими послуговується Ю. Шевельов, і підібрано хорватські відповідники до них. Водночас дослідження засвідчило необхідність розробки двомовного хорватсько-українського/українсько-хорватського словника лінгвістичної термінології на ширшій основі, оскільки *Українсько-хорватський словник лінгвістичної термінології*, виданий

2005 р. лише започаткував роботу в напрямі зіставного вивчення української та хорватської лінгвістичної термінології.

8. Список використаної літератури і джерел

1. Білодід, І. (1970-1980) *Словник української мови*, Київ: Наукова думка
2. Борисевич, І. (2012) Термінознавство та особливості перекладу термінів українською мовою, у: *Вісник дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*, № 2(4), 224–229
3. Ганич, І. Д., Олійник, І. С. (1985) *Словник лінгвістичних термінів*. Київ: Вища школа – СЛТ (а)
4. Голянич, М., Стефурак, Р., Бабій, І. (2011) *Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія*, Івано-Франківськ: Сімик – СЛТ (б)
5. Єрмоленко, С. Я., Бибик, С. П., Тодор, О. Г. (2001) *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*, Київ: Либідь – КТСЛТ
6. Іващенко, В. (2017) Слов'янське термінознавство: проблематика й перспективи розвитку, у: *Словенська термінологія данас, Інститут за сербську мову САНУ*, 15–28
7. Казиминова, І. (2016) Історико-термінологічний словник українських лінгвістичних термінів: теорія і практика укладання, у: *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*, № 33, Київ
8. Кияк, Т., Огуй, О., Науменко, А. (2006) *Теорія і практика перекладу. Німецька мова*, Вінниця: Нова Книга
9. Козленко, І. (2016) Лінгвістична термінологія як об'єкт наукових досліджень у дисертаціях кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя, у: *Вісник Національного університету Львівська політехніка*, № 842, 131–134
10. Конопляник, Л., Захарчук, Н. (2013) Особливості перекладу англійських термінів з фізики, у: *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*, № 28, Київ, 36–44
11. Кротевич, Є. В., Родзевич, Н. С. (1957) *Словник лінгвістичних термінів*. Київ: Вид-во АН Української РСР
12. Мацак, Ж. (2008) Переклад термінів фінансової галузі українською мовою, в: *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*, Частина 1., Вип. 1 (48), 167–171
13. Мацько, Л. І., Сидоренко, О. М., Мацько, О. М. *Стилістика української мови: Підручник*. <http://litmisto.org.ua/?p=7173> (27.6.2019.)
14. Мюллер, В., Зубков, М., Федієнко, В. (2015) *Сучасний словник англо-український та українсько-англійський*, Харків: ВД Школа

15. Паламарчук, О. Л., Стрельчук, Г. П., Білик, Н. Л., Ткаченко, О. М. і М. В. Шевченко. (2006) *Ukrajins'ko-horvats'kij slovnjuk lingvistyčnoji terminologiji*, Київ: ВПЦ „Київський університет”
16. Пена, Л. (2018) Мовознавча термінологія в «нарисі сучасної української літературної мови» Юрія Шевельова, у: *ПІВДЕННИЙ АРХІВ (Збірник наукових праць. Філологічні науки)*, Випуск LXXIII, Херсон, 31-34
17. *Українська мова. Енциклопедія.* (2004) 2-ге вид. Київ: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана
18. Селіванова, О. (2006) *Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія.* Полтава: Довкілля – Київ
19. Селігей, П. (2010) Юрій Шевельов – майстер наукового стилю, у: *Українська мова*, № 4, 3-21
20. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980), <http://www.sum.in.ua> – СУМ (1.7.2019.)
21. Франчук, В. (2011) Потебня Олександр Опанасович, у: *Енциклопедія історії України*, том 8, Київ: Наукова думка
22. Шевельов, Ю. (2008) *Вибрані праці. Книга I: Мовознавство*, Київ: Києво-Могилянська академія
23. Anić, V. (2006) *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Znanje – VRHJ
24. Babič, Vanda. (1999) Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih tekstov v 17. in 18. stoletju in oblikovanje značilnih grafičnih sistemov Levakovičevih izdaj misala in brevirja, u: *Slovo: Časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*, 47-49, 255-284
25. Barić et al. (2005) *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga
26. Bugarški, R. (2007) *Lingvistika u primeni*, Beograd: Čigoja štampa
27. Lewis, K., Štebih Golub, B. (2014) Tvorba riječi i reklamni diskurs, u: *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 40 (1), 133-147.
28. Lujić, B. (2007) Lingvističke teorije prevođenja i novi hrvatski prijevod Biblije, u: *Bogoslovska smotra*, 77 (1), 59-10
29. Marković, I. (2008) Hrvatska apozitivna sintagma i sintaksa imena, u: *Folia onomastica Croatica*, (17), 119-137
30. Marković, I. (2013a) *Hrvatska morfonologija*, Zagreb: Disput
31. Marković, I. (2013b) *Uvod u jezičnu morfologiju*, Zagreb: Disput
32. Mihaljević, M. (1984) Nazivlje i terminologija, u: *Jezik*, 32 (5), 148-149

33. Muhvić-Dimanovski, V. (2005) *Neologizmi. Problemi teorije i primjene*, Zagreb: FF-Press
34. Pavlović, N. (2015) *Uvod u teorije prevođenja*, Zagreb: Leykam international d.o.o.
35. Popović, M., Trostinska, R. (1993) Hrvatsko-ukrajinsko-ruske jezične paralele o morfemu-satelitu i morfemoidu-satelitu, u: *Croatica*, XXIII/XXIV, 304-309
36. Popović, M., Trostinska, R. (2009) Još o međujezičnoj homonimiji hrvatsko-ruskoj i hrvatsko-ukrajinskoj, u: *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim I.*, ur. Sesar, D., Zagreb: FFpress, 97-111
37. Premur, K. (1998) *Teorija prevođenja*, Dubrava: Ladina TU d.o.o.
38. Sgambati, Emanuela. (1983) Udio Rusina u izdavanju hrvatskih glagoljskih knjiga u 17. stoljeću, u: *Slovo: Časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu*, 32-33, 103-122
39. Silić, J., Pranjković, I. (2007) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga
40. Simeon, R. (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika: hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski*, I (A-O), II (P-Ž). Zagreb: Matica hrvatska – ERLN

SAŽETAK

U ovom se radu na materijalu prijevoda članka ukrajinsko-američkog slavista Jurija Ševeljova „O. O. Potebnja i standard ukrajinskog književnog jezika“ razrađuje problem prevođenja ukrajinske lingvističke terminologije na hrvatski jezik. Najprije je u procesu prevođenja prikupljen korpus ukrajinskih lingvističkih termina kojima se služi Ju. Ševeljov, a zatim temeljem analize hrvatskih i ukrajinskih jednojezičnih rječnika, rječnikâ lingvističke terminologije i gramatika hrvatskog i ukrajinskog jezika, ponuđeni su hrvatski ekvivalenti ukrajinskih lingvističkih termina. U radu su razmotrene poteškoće kod prevođenja terminoloških sinonima i homonima, problem pri prevođenju ukrajinskih termina u izboru između domaćeg hrvatskog ekvivalenta ili posuđenice, načini prevođenja terminologiziranih općih imenica i termina koji nemaju svoj ekvivalent u hrvatskom jeziku. Autorica daje pregled lingvističkih termina Ju. Ševeljova i njihovih hrvatskih ekvivalenata.

KLJUČNE RIJEČI: *Ju. Ševeljov, O. Potebnja, prijevod, teorija prevođenja, termin, lingvistička terminologija, rječnik*

SUMMARY

This thesis, based on the translated article by Ukrainian-American Slavist Yurii Shevelov „O. O. Potebnia and the standard of the Ukrainian literary language,“ elaborates the problem of translating Ukrainian linguistic terminology into Croatian. First in the translation process a corpus of Ukrainian linguistic terms used by Y. Shevelov was collected. Then, based on the analysis of Croatian and Ukrainian monolingual dictionaries, dictionaries of linguistic terminology and Croatian and Ukrainian grammars, the Croatian equivalents of Ukrainian linguistic terms were offered. The paper deals with difficulties in translating terminological synonyms and homonyms, the problem of translating Ukrainian terms when choosing between the domestic Croatian equivalent or the loan word, ways of translating terminologized common nouns and terms that do not have their equivalent in the Croatian language. The author submits an overview of Ukrainian linguistic terms by Y. Shevelov and their Croatian equivalents.

KEYWORDS: *Y. Shevelov, O. Potebnia, translation, theory of translation, term, linguistic terminology, dictionary*